

**ОБРАЗОВАЊЕМ
ПРОТИВ
СИРОМАШТВА:
АНАЛИЗА УТИЦАЈА
УВОЂЕЊА ПРИПРЕМНОГ
ПРЕДШКОЛСКОГ
ПРОГРАМА
У СРБИЈИ**

Ана ПЕШИКАН
Иван ИВИЋ

ОБРАЗОВАЊЕМ
ПРОТИВ СИРОМАШТВА:
АНАЛИЗА УТИЦАЈА УВОЂЕЊА
ПРИПРЕМНОГ ПРЕДШКОЛСКОГ
ПРОГРАМА У СРБИЈИ

Ана ПЕШИКАН
Иван ИВИЋ

Рецензенти:

проф. др Снежана Маринковић
доц. др Тинде Ковач-Церовић
Весна Јањевић-Поповић

Уредница:

Јелена Марковић

Лектура:

Весна Ђукић

Коректура:

Татјана Јованић

Дизајн и припрема:

Виолета Ђокић

Издавачи:

Министарство просвете Републике Србије

За издавача:

Проф. др Жарко Обрадовић

Тираж:

500

Штампа:

Стандард 2, Пиносава

ISBN 978-86-7452-031-4

Влада Републике Србије
Тим потпредседника Владе за имплементацију
Стратегије за смањење сиромаштва

Министарство просвете Републике Србије

Израда анализе омогућена је средствима Међународног одељења за развој (DFID) Владе Велике Британије у оквиру пројекта „Подршка имплементацији Стратегије за смањење сиромаштва у Србији“. Ова публикација не представља званичан став Владе РС. Искључиву одговорност за садржај и информације које се налазе у публикацији носе аутори текста. Такође, текст није писан родно сензибилисаним језиком, јер га званична администрација и законодавство још увек не препознају.

Анализа утицаја јавних политика реализованих у периоду од 2003. до 2007.

Свака одговорна влада своје јавне политике заснива на детаљним анализама и подацима. Примери добре праксе из света показују да успостављен систем и редован процес анализе утицаја мера јавних политика доприноси повећању транспарентности рада Владе, креирању ефикаснијих и ефективнијих мера, односно бољем распоређивању расположивих средстава и капацитета.

Тим за имплементацију Стратегије за смањење сиромаштва покренуо је Анализу утицаја јавних политика реализованих у периоду од 2003. до 2007. године како би утврдили колико су биле ефикасне поједине мере спроведене у том периоду. На овај начин покушали смо да идентификујемо оне мере које су помогле бољи живот људи у Србији, али и оне које нису исплативе па их треба или учинити ефикаснијим или укинати.

Мере које су биле предмет анализа идентификоване су у сарадњи са сарадницима из Владиних и невладиних организација.

Анализиран је непосредан утицај активних мера запошљавања као и њихов посредан утицај на смањење сиромаштва. Такође је анализирана веза између запошљавања и образовања одраслих, односно запошљавања и спроведених доквалификација и преквалификација. Како је необразованост идентификована као један од главних узрочника сиромаштва у Србији, посебна пажња у анализи посвећена је образовним мерама спроведеним у периоду од 2003. до 2007. године и њиховом утицају на смањење сиромаштва у Србији. Анализиран је утицај увођења обавезног предшколског образовања, испитана је веза између квалитета образовања и сиромаштва, као и утицај и ефикасност мера афирмативне акције спроведених у протекле четири године. У области здравства анализиран је и утицај мера које су намењене најсиромашнијем становништву са фокусом на ромској популацији. Како би комплетирали слику о томе колико су ефикасне мере које држава спроводи за оне нај-сиромашније, урађена је и детаљна анализа утицаја новчаних надокнада које становништво Србије добија (МОП и дечији додаци). Предмет анализе био је и ефекат материјалних субвенција на које су мала и средња предузећа имала право у протеклом периоду, као и ефекат мера које је Влада реализовала за подстицај развоја пољопривреде.

Резултати који су добијени у процесу анализе утицаја политика и мера, представљени су релевантним Владиним институцијама, цивилном друштву и заједнички су договорени даљи правци деловања. На овај начин, омогућено је да резултати анализа директно утичу на дефинисање мера за побољшање живота најсиромашнијих грађана Србије у наредном периоду. Сам процес утицаје на изградњу капацитета владиних институција за редовно анализирање утицаја мера јавне политике и успостављање континуираног процеса, којим се истиче посвећеност стварању демократске и одговорне владе.

Финалне верзије поменутих анализа доступне су на сајту www.prsp.sr.gov.yu.

Тим потпредседника Владе за имплементацију Стратегије за смањење сиромаштва

САДРЖАЈ

Анализа утицаја јавних политика реализованих у периоду од 2003. до 2007.	3
1. УВОД	7
Методологија анализе утицаја	7
2. Циљеви и контекст увођења ППП, законодавни и нормативни оквир	8
Циљеви увођења ППП	8
Контекст увођења ППП	8
Законодавни и нормативни оквир	9
3. Планирани процес имплементације ППП и праћења његове реализације	10
4. Анализа методологије праћења, анализа и извештавања о ППП	11
5. Анализа увођења ППП: резултати	12
Увод: Природа анализе	12
Упоређење школске 2006/07. и 2007/08.	13
5.1. Обухват деце ППП	14
Општи обухват предшколским образовањем и васпитањем	14
Обухват ППП у школској 2007/08. години	14
Закључци о обухвату деце ППП у Републици Србији	15
5.2. Регионалне разлике у обухвату деце ППП	16
Закључци о регионалним разликама у обухвату деце ППП	17
5.3. Обухват деце из ризичних, дефаворизованих група	17
5.3.1. Обухват сеоске деце ППП	17
Закључци о обухвату сеоске деце ППП	19
5.3.2. Обухват деце из сиромашних слојева	20
Закључак о обухвату ППП деце из сиромашних слојева	20
5.3.3. Обухват ромске деце ППП	20
5.3.4. Обухват деце на болничком лечењу и деце са сметњама у развоју	24
Закључци о обухвату деце са сметњама у развоју ППП	24
Закључци о обухвату деце из дефаворизованих група ППП	24
5.4. Анализа параметара квалитета реализације ППП	25
Закључци о квалитету рада у ППП	28
Ефекти примене ППП	28
6. Финансирање Припремног предшколског програма	29
6.1. О финансирању ППП у Србији	29
6.2. Улагање у предшколско образовање у Србији и одабраним земљама	30
Значај улагања у раној фази	30
Поређење улагања и уписа у предшколске установе	31
Удео предшколског образовања у БДП	31
Стопа учешћа у предшколским установама	32
7. Примери добре праксе у европским земљама	33
Обухват деце	33
Обухват деце из дефаворизованих група	33
Курикулум	34
Диверсификовани облици ПОВ	34
Квалификације стручног кадра	35
Евалуација програма	35
Однос са окружењем предшколске установе	35

8. ЗАКЉУЧЦИ	35
<i>Природа и функција ППП</i>	35
<i>Методологија праћења остваривања ППП</i>	35
<i>Реализација ППП</i>	36
9. Препоруке	37
<i>Препоруке за унапређивање методологије праћења и анализе ППП</i>	37
<i>Препоруке за дораду концепције ППП</i>	37
<i>Препоруке за унапређивање реализације ППП</i>	37
<i>Капацитети за реализацију ППП</i>	37
<i>Остваривање посебних функција ППП</i>	38
<i>Организација ППП</i>	38
<i>Кадрови који реализују ППП</i>	38
<i>Припремни предшколски програм (курикулум)</i>	38
<i>Унапређивање параметара квалитета ППП (поред квалитета кадрова)</i>	39
<i>Финансирање ППП</i>	39
Прилози	40
I. Извори података, закони, правилници и стратешка документа	40
II. Коришћени материјали (референце)	41
III. Консултоване особе	42
IV. Листа скраћеница	44
V. Примери добре праксе	45

1. УВОД

Анализа утицаја јавних политика на сиромаштво и друштво је део националног процеса примене Стратегије за смањење сиромаштва. Најчешће се дефинише као „анализа планираних и непланираних консеквенци примене интервенција одређене политике – *ex ante*, у току њене примене, или *ex post* – на добробит различитих социјалних група, а са специјалним фокусом на осетљиве групе и сиромашне. Добробит се односи како на финансијске тако и на нефинансијске димензије сиромаштва“ (Poverty and Social Impact Analysis, 2003). Увођење обавезног припремног предшколског програма је нефинансијска, али потенцијално моћна дугорочна мера због обрнуто пропорционалног односа образовања и сиромаштва.

Последњих година рађене су многе анализе које указују да улагање у универзално квалитетно предшколско образовање може имати озбиљне развојно-економске користи за земљу, може дугорочно подстаћи економски развој, запосленост и БДП земље. Економски развој се побољшава јер предшколско образовање високог квалитета повећава „меке“ и „тврде“ вештине код полазника, оспособљава их за боље и успешније даље школовање, што повећава њихове шансе за запошљавање и продуктивност на тржишту рада (Bartic, 2006; Barnett et al, 2006; Dickens, 2006).

Припремни предшколски програм (ППП), универзални обухват деце Србије предшколским образовањем годину дана пре поласка у основну школу, саставни је део Стратегије за смањење сиромаштва у Србији. Унапређивање образовања је један од магистралних путева за смањење сиромаштва у свим земљама са ограниченим економским ресурсима. Већи обухват предшколским образовањем и васпитањем (ПОВ) и подизање његовог квалитета спадају у основне превентивне образовне мере за побољшање школских постигнућа целокупне популације ученика, а посебно деце из дефаворизованих социјалних група. А побољшање школских постигнућа је један од најефикаснијих инструментата за социјално укључивање, запошљавање и смањење сиромаштва.

Циљ анализе утицаја увођења ППП јесте да одговори на општа питања: да ли је увођење обавезног ППП имало социјализацијски ефекат на децу, омогућило њихову бољу припрему за школу (социоемоционалну и образовну), помогло при изједначавању стартне позиције деце у школи (компензаторна улога), а тиме да ли може превентивно да делује на осипање деце из школе и дугорочно на спречавање настајања сиромаштва.

Конкретни циљеви анализе јесу: утврђивање стопе похађања ППП с посебном пажњом усмереном на најосетљивије групе деце и регионалне разлике; анализа односа уложеног и добијеног применом овакве једне мере (*cost-effective analyses*); процена квалитета и поузданости расположивих података и начина њиховог прикупљања; идентификовање слабих тачака у примени ППП и могућност за његово унапређивање. Дакле, основна сврха овог документа јесте да се на основу свих расположивих података о примени ППП у прве две године процени колико увођење ППП може одиграти улогу која се од њега очекује, да се укаже на проблеме у реализацији ППП и дефинишу препоруке за његово унапређивање.

Методологија анализе утицаја

Веома је озбиљно методолошко питање како мерити утицај ППП као јавне мере намењене обезбеђивању бољег образовног постигнућа за сву децу. Не постоји један начин да се то постигне, већ постоје бројни приступи, бројне алатке и методе. У анализи утицаја увођења ППП користили смо следеће методе: анализу података и писаних материјала (*desk-work*), фокус групу, студије случаја, упитник, вођени интервју с кључним информаторима и лични увид.

Анализа утицаја ППП коју смо урадили представља анализу у току примене (*ex ante*), чији је циљ да омогући кориговање и дотеривање (*fine tuning*) постојећег начина реализације ове мере и да успостави полазне податке (*baseline data*) који недостају за даље праћење и евалуацију ефеката њене примене. Због разлика у званичним подацима и због оскудности података о осетљивим групама деце, проширили смо свој почетни задатак и предузели и урадили и анализу студија случаја. Наиме, одабрали смо десет различитих локалитета у Србији (Власотинце, Лесковац, Врање, Пријепоље, Крагујевац, Ваљево, Уб, Пожаревац, Нови Сад и Зрењанин), а наши сарадници на терену су дефинисали специфичне групе деце (ромска деца, деца са села и деца из сиромашних средина, уз податке о већинској деци у средини) и од информатора на терену прикупили податке и мишљења о реализацији ППП за те специфичне групе. Студије случаја по својој природи не могу дати тачне, репрезентативне податке за целину популације, али могу нам појаснити шта се дешава у пракси, помоћи да боље разумемо феномен, те одредимо у ком правцу би требало правити даља испитивања и како евентуално кориговати званичне податке.

2. ЦИЉЕВИ И КОНТЕКСТ УВОЂЕЊА ППП, ЗАКОНОДАВНИ И НОРМАТИВНИ ОКВИР

Циљеви увођења ППП

Предшколско образовање и васпитање (ПОВ) има важну улогу у спречавању школског неуспеха и социјалног искључивања. Ако не може да избрише разлике у социјалном миљеу деце, ПОВ може да подстакне бољи развој деце и помогне у ношењу са социјалном ексклузијом⁴. Намера је да универзално предшколско образовање у години пред полазак у школу допринесе бољој припреми деце за школу и бољем школском успеху деце, а посебно деце из социјално дефаворизованих група (која су до сада у малом проценту била обухваћена ПОВ). Тиме ППП може бити један од дугорочних инструмената за уједначавање шанси деце за бољи успех у школи и, последично, једна од образовних мера за смањивање сиромаштва у Србији.

Контекст увођења ППП

Постоје три крупна проблема који су велика сметња за остваривање важних функција ПОВ у Србији:

а) **Недовољан број предшколских институција** и географски **неравномерно и неправедно распоређена мрежа** предшколских установа. Најмање предшколских установа има у неразвијеним регионима и у сеоским областима (в. мапу Број и дистрибуција предшколских установа у РС, РЗС, 2006).

б) **Мали општи обухват деце предшколским** образовањем и васпитањем. Према званичним подацима у 2006. години обухват је био 34% (РЗС, 2006), а 2007. године према АЖС студији изненађујуће виши, 51% (в. Табелу 1), док је обухват у земљама ЕУ значајно већи, креће се око 85% (в. Табелу 6, стр. 33).

Табела 1. Обухват деце предшколским образовањем и васпитањем у РС

Узраст	Обухват деце 2002. (%)	Обухват деце 2007. (%)
3–5 година	35	40
6–7 година	51	83
3–7 година	43	51

Извор: АЖС, 2008.

в) **Најмањи је обухват деце из осетљивих група** којима је предшколско образовање најпотребније. Нису поуздани и међусобно се разликују подаци које имамо о обухвату деце из ових група, али сви проценти указују на значајно нижи обухват (в. Табелу 2)

Табела 2: Обухват деце из осетљивих група предшколским образовањем и васпитањем

Категорија деце	% обухвата	Извор података
Деца са села	14%,	MICS, 2005
Најсиромашнија деца	7%	MICS, 2005
Ромска деца узраста 3–5 година	4%	MICS, 2005
Обухват деце од 3 до 5 година:		
– деца из породица из најнижег квантила сиромаштва	15%	АЖС, 2008
– деца из породица у којима је глава породице без ОШ или само са ОШ	16%	АЖС, 2008

⁴ На пример, према резултатима истраживања у Енглеској две године висококвалитетног предшколског образовања може деци дати 4-6 месеци предности при пријему у школу и помоћи онима који долазе из сиромашнијег миљеа да ухвате корак („Pre-school policies ‘lack impact’”, 2008).

Законодавни и нормативни оквир

ППП је уведен као образовна мера са основном функцијом да се продужи обавезно основно образовање са осам на девет година². То је био природан и рационалан начин продужавања обавезног основног образовања за целу популацију младих у Србији, јер је мерама националних власти већ од седамдесетих година прошлог века нешто преко 70% деце било обухваћено четворосатним ПОВ, годину дана пре поласка у школу (деца узраса од 6 до 7 година).

ППП је уведен у **Изменама Закона о основама васпитања и образовања** (усвојен у Народној скупштини Србије маја 2004. године). По том Закону (мај 2003. године) и његовим изменама (мај 2004) ППП је: обавезан за сву децу у узрасту од пет и по до шест и по година (пошто је тим Законом предвиђено да се полазак у основну школу помери на 6 и по година); бесплатан (финансира се из буџета Републике Србије); траје минимално шест месеци по 4 сата дневно; део је ПОВ и по правилу се остварује у предшколским установама (изузетно и у основним школама када нема могућности да се оствари у вртићима); програм реализују васпитачи (само изузетно учитељи на основу посебне одлуке министра просвете); део је обавезног основног образовања³. Иако је део обавезног основног образовања, ППП је дефинисан као део ПОВ. На тај начин желело се да се у реализацији ППП примењује концепција карактеристична за предшколско васпитање (циљ је подстицање развоја детета, а не формално учење, програми су либералнији и мање обавезни, методе учења се више заснивају на личном искуству, истраживању и игри и сл.).

У основним законским формулацијама говори се само о образовним компонентама ППП, као што је продужавање обавезног основног образовања (у тексту образложења закона се каже да се ППП „...омогућава неопходно прилагођавање деце школи, уједначавање предзнања ученика и њихова социјализација.“). Дакле, ту се не помињу друге могуће функције те образовне мере (изједначавање шанси деце, улога у смањивању сиромаштва, социјална интеграција деце различитих националних, етничких, социјалних и културних група). Међутим, пошто је ППП увео **обавезан, универзалан и бесплатан облик предшколског образовања и васпитања**⁴ такве функције су имплицитно део ППП.

На основу законских одредби, Национални просветни савет је у октобру 2006. године усвојио **Правилник о Општим основама предшколског програма**. То је подзаконски акт који садржи програм (курикулум) за целину ПОВ у Србији. Саставни део тог Правилника је и *Припремни предшколски програм*.

Припремни предшколски програм (документ обима око 75 страница⁵) садржи дефинисање принципа ПОВ, дефинисање функција тог програма и циљева у разним доменима развоја детета (физички, сазнајни, говорни, естетски, социоемоционални развој и развој изражавања), програм васпитања у тим областима (садржаји учења и начин учења), итд. Приказана су и два концепцијски делимично различита модела ППП (тзв. Модел А и Модел Б).

За нашу анализу је важно да се у уводним деловима овог документа дефинишу следеће функције ППП: подстицање развоја, компензаторна функција⁶, допуна породичном васпитању и припрема за школу (укључивши и повезивање предшколског и школског образовања). Међутим, у самом документу се компензаторна функција нигде не конкретизује нити операционализује (у даљем тексту Програма се више и не помиње), чак напротив, неки садржаји програма (као што су почетна математика, описнењавање или увођење одређених школских садржаја) могу бити велики проблем за децу која долазе из социокултурно депривираних средина и по први пут се у оквиру ППП укључују у једну образовну институцију.

Стратегија за смањење сиромаштва у Србији (ССС) усвојена је 2003. године. Међу политикама које су планиране за смањење сиромаштва су и политике промена у образовању. За анализу ППП је значајно да се у приказу проблема у образовању који могу да утичу на сиромаштво доста исцрпно приказују проблеми особа са

² Од 1958. године у Србији је законом уведен систем обавезног универзалног и бесплатног осмогодишњег основног образовања.

³ Члан 27 Измена Закона гласи: „Припремни предшколски програм је део обавезног образовања и васпитања у деветогодишњем трајању“.

⁴ Предлог Закона о предшколском образовању је неколико пута упућиван у Скупштину и враћан из процедуре, тако да још увек није усвојен.

⁵ Ово је знатно обимније него што су основе програма целокупног ПОВ у развијеним европским земљама. Тако, на пример, у Норвешкој национални курикулум за вртиће има 29 страна.

⁶ „...свој деци обезбеђују услови за проширивање и сређивање социјалног искуства чиме се ублажавају социокултурне разлике и обезбеђује донекле подједнак старт за полазак у школу“ (Правилник о Општим основама предшколског програма).

сметњама у развоју, особа са инвалидитетом, деце са сметњама у развоју, деце из сиромашних насеља и маргинализованих група. Међу циљевима које би требало остварити у области образовања наведени су: већи обухват деце целокупним ПОВ, развијање алтернативних полудневних програма за децу од 5 до 7 година и, посебно, предшколско образовање годину дана пре поласка у школу. Тај циљ је дефинисан на следећи начин: „Укључивање све деце у години пред поласак у школу у програм припреме за школу у трајању од најмање 6 месеци, 4 сати дневно“. Ово је, у ствари, била најва ППП који је уведен законом 2004. године.

Национални план акција за децу Србије (НПА) Влада Републике Србије је усвојила у јануару 2004. године (дакле, пре него што је донет закон којим је уведен ППП). У области образовања, у НПА је дефинисан стратешки циљ 2 који гласи: „До 2007. године обезбедити потпуни обухват деце квалитетним предшколским васпитањем годину дана пре поласка у школу“ (НПА, 2005, стр. 29). Међу активностима којима ће се остварити тај стратешки циљ наведена је и следећа активност: „Разрада посебних мера за обухват деце која до сада нису била обухваћена ПОВ годину дана пре поласка у школу: сеоске деце, ромске деце, деце са сметњама у развоју“ (НПА, 2005, стр.29). Међу параметрима које би требало пратити да би се видело да ли се НПА остварује, наведени су: број предшколских установа, број васпитних група, „Процент деце из посебних група (ромска деца, деца са сметњама у развоју, сеоска деца) обухваћене предшколским васпитањем“ (НПА, 2005, стр.72).

Влада Републике Србије је 2006. године усвојила документ **Национални миленијумски циљеви развоја у Републици Србији**. У оквиру општег циља о универзалном завршавању основног образовања наводе се и два специфична циља који се непосредно односе на остваривање ППП: „Специфични задатак 4: До 2015. да 70% деце (3–7 година) буде обухваћено предшколским образовањем, са посебним акцентом на децу из ризичних група (деца на селу, ромска деца, деца са сметњама у развоју)“ и „Специфични задатак 5: Дуплирати број предшколских институција уз њихову равномерну географску дистрибуцију“ (МЦР, 2006, стр. 24 и 25). Овде се, дакле, као циљ поставља обухват целодневним програмима и то за целину предшколских узраста (а не само годину дана пре поласка у школу и само шест месеци по 4 сата дневно као што је у ППП). Поред тога препоручује се и нужна претходна мера – изградња предшколских институција.

Већи обухват квалитетним ПОВ посебно за ризичне групе, предвиђен је и глобалним програмом **Образовање за све**, циљем 1 тог програма. Република Србија је прихватила овај глобални програм и потписала приступање, али није направљен национални план за његово остваривање. Међутим, као што смо видели, тај циљ је дефинисан у другим стратешким и развојним документима Републике Србије.

Из приказа статуса ПОВ у години пре поласка деце у основну школу и ППП, могу се извести недвосмислени закључци да у националним стратешким документима 2003–2006. године постоје јасни увиди о значају ППП и ПОВ у целини као образовне мере за подизање нивоа и квалитета образовања становништва Србије, о значају ПОВ за дефаворизоване и маргинализоване друштвене групе и о његовој могућој улози као дугорочног инструмента за смањење сиромаштва.

Овде се отвара следећи проблем: колико су циљеви који су у различитим стратешким документима исказани у области ПОВ прецизно, кохерентно и реалистички дефинисани и, посебно, у којој мери су остварени у пракси. А то је управо предмет ове анализе.

3. ПЛАНИРАНИ ПРОЦЕС ИМПЛЕМЕНТАЦИЈЕ ППП И ПРАЋЕЊА ЊЕГОВЕ РЕАЛИЗАЦИЈЕ

Министарство просвете Србије (МПС) као надлежно министарство за ППП предузело је низ мера за његову реализацију у пракси:

* У буџету РС обезбеђена су средства за финансирање ППП у свим општинама и свим институцијама које организују ППП.

* Законом је предвиђено да су општине обавезане да обезбеде финансирање превоза деце тамо где је потребно.

* Прецизирано је да је ППП део система ПОВ и да су реализатори тог програма васпитачи. Изузетно, уколико не постоји могућност да се ППП организује у предшколској установи, уз посебно одобрење од стране МПС, ППП може да организује основна школа и да реализатори буду учитељи.

* Свим предшколским установама дата су упутства како да организују васпитне групе за ППП (било у оквиру целодневног боравка или као четворосатни програм најмање 6 месеци у току школске године), дефинисана је

норма да је минимални број деце за формирање васпитне групе 5, а да је максимални број деце у групи 26. Уколико је број деце мањи од 5, потребно је тражити посебно мишљење од МП.

* Започета је изградња базе података о постојећим капацитетима предшколских установа у РС (направљен је упитник за прикупљање података и послат свим школским управама), јер информациони систем МПС не обухвата и ПОВ.

* Сектор за предшколско васпитање МПС припремио је упитник за све предшколске установе у Србији на основу ког се прикупљају подаци о обухвату деце ППП у свакој школској години. До сада су помоћу тог упитника прикупљени подаци о обухвату деце у предшколским установама (ПУ), у основним школама, у болничким групама за ППП. Подаци из појединих предшколских установа и основних школа се у МПС обједињују за поједине општине, потом за школску управу у коју спада општина, а у финалном извештају се синтетички подаци за Војводину, Београд, централну Србију и за Републику Србију у целини. У упитнику се тражи и извештај о посебним мерама које су предузете за већи обухват деце из ризичних/осетљивих група. Такође се упитником прикупљају подаци о условима за реализацију ППП (простор, време када се реализује ППП, опрема, језик на коме се реализује ППП, модел ППП који се примењује, дефинисање проблема који су се појавили у процесу реализације и сугестије за побољшање).

Републички завод за статистику (РЗС), до увођења обавезног ППП редовно је водио статистичке податке о броју предшколских установа, броју васпитних група, броју васпитача, броју деце у целодневним и полудневним програмима и то по општинама, по окрузима, за централну Србију, Војводину, Београд и за Србију у целини. У тим статистичким подацима региструју се следећи параметри: место где се реализује програм (јаслице, вртић, основна школа, нешто друго), узраст деце (до 3 године, више од 3 године), и трајање програма (целодневни, полудневни, трочасовни). Подаци се прикупљају на почетку сваке школске године и доступни су јавности у октобру месецу. **Не региструју се параметри као што су: пол детета, социјални или образовни статус породице, село/град, национална припадност, тешкоће и сметње у развоју.**

Након увођења обавезног ППП, РЗС сакупља и објављује и следеће податке: а) у свакој години *број живорођене деце узраста од 5 и по до 6 и по година* (за узрастну групу која се обавезно укључује у ППП) и то по општинама, окрузима, за централну Србију, Војводину, Београд и Србију у целини. Објављује се само укупан број деце без даље дезагрегације; б) *укупан број деце обухваћене ППП и проценат обухваћене деце по општинама, окрузима, за централну Србију, Војводину, Београд и Србију у целини. Не постоји никаква дезагрегација тих општих података* (по полу, димензији село/град, национално порекло итд.).

Завод за унапређивање образовања и васпитања (ЗУОВ), након прве године примене ППП, на предлог Комисије за предшколско васпитање и образовање Националног просветног савета, започео је пројекат евалуације примене и ефеката ППП. Овај пројекат није до сада завршен, на располагању је само део прелиминарних резултата који се пре свега односе на компензаторну функцију ППП (ЗУОВ, 2008).

Тим за имплементацију ССС се, такође, укључује у анализу ППП. Ова анализа је део процеса праћења реализације ППП и то из посебног угла: колико реализација ППП може бити једна од образовних мера и један од дугорочних инструмената у стратегији за смањење сиромаштва и подстицање социјалне инклузије у Србији.

4. АНАЛИЗА МЕТОДОЛОГИЈЕ ПРАЋЕЊА, АНАЛИЗА И ИЗВЕШТАВАЊА О ППП

У поглављу са анализом резултата у коме се излажу подаци о обухвату деце ППП у Србији показује се прилична неслаганост: о обухвату за целину Србије, по регионима (у РСЗ то су окрузи, у статистици МПС то су школске управе, тј. територијална одељења МПС). Још је већи проблем што не постоје рашчлањени подаци по различитим демографским параметрима (село/град, по полу, по социообразовним обележјима, националној припадности и сл.). Непостојање тако рашчлањених података отежава, а у неким случајевима и онемогућава да се ураде ваљане анализе неопходне за вођење различитих јавних политика, које представљају важне мере Владе Србије и локалних самоуправа.

Дакле, **непоузданост података** (коју изазива неслаганост података из различитих извора) и **непостојање неких важних података**, озбиљни су методолошки проблеми како за ову анализу, тако и за даље праћење реализације ППП у Србији.

Одмах би требало рећи да је такво стање информација о ПОВ само део ширег проблема неууређености информационог система образовања у Србији. Основни проблеми са информационом системом у образовању у Србији су следећи: целовит информациони систем у образовању још није оперативан (иако се дуго припрема, уз кредит Светске банке); статистички подаци о образовању се не прикупљају по некој међународно прихваћеној методологији (Eurostat, Euridyce, OECD, методологија коју примењује Институт за статистику Унеска у Канади); постоје сталне разлике у подацима о истим показатељима које саопштавају МПС и РЗС, јер њихове методологије нису уједначене; статистички подаци о образовању који се прикупљају у Србији нису довољно рашчлањени да омогуће израду анализа које су потребне за сигурно праћење збивања у образовању и да омогуће утемељено вођење политике образовања (и других политика које зависе од стања у образовању).

Када је реч о статистичким подацима о реализацији ППП, основни проблеми су следећи:

* При увођењу ППП нису планирани механизми праћења ни параметри по којима би се пратила реализација ППП (изузетак је дефинисање неколико параметара за праћење обухвата дефаворизованих, ризичних група, али ти параметри нису разрађени и нису примењени).

* Није дефинисан јединствени систем прикупљања, анализе и коришћења података о обухвату деце ППП: који су извори података, у ком периоду школске године се прикупљају подаци, који подаци се прикупљају, колико су дезагрегисани, до које дубине се иде (да ли до нивоа округа, школских управа, општине, или и до нивоа појединих насеља и појединих институција које реализују ППП), како се критички проверава поузданост података, како се подаци анализирају, саопштавају и користе.

* Као и за целину образовања, посебан проблем је дезагрегација података: по полу деце на свим нивоима (дубинама) прикупљања података; по националној припадности (што би било посебно важно за сагледавање положаја деце из неких националних мањина као што су Роми и Власи⁷); по социоекономском и културном статусу породице (јер у Србији не постоји стандардизована класификација социјалних слојева⁸); по категоријама ометености у развоју (у Србији не постоји класификација категорија ометености, ни регистар деце са сметњама у развоју).

* Као резултат нерешених проблема у вођењу статистике о ППП постоји значајна неслагласност података који потичу из различитих извора (МПС, РЗС, MICS, АЖС, DevInfo).

* Због неслагласности података поставља се питање њихове поузданости, а поузданост је нужан предуслов за сваку озбиљну анализу.

5. АНАЛИЗА УВОЂЕЊА ППП: РЕЗУЛТАТИ

Увод: Природа анализе

Радни налог који смо добили предвиђао је да анализа утицаја ППП као једне од јавних политика буде на основу докумената (*desk analysis*), тј. на основу расположивих података из различитих извора, али без непосредног истраживања на терену. У највећој мери она то и јесте. Али, с обзиром на то да смо се у раду суочили са проблемима **поузданости** одређених расположивих података и скоро потпуним **непостојањем података о обухвату деце из дефаворизованих група**, урађена је и анализа студија случаја, прикупљени су неки подаци с терена са различитих локалитета, за специфичне категорије деце, посебно за ромску и сеоску децу (в. уводни део Методологија анализе утицаја, као и Извештаји о реализацији ППП за специфичне групе деце у десет локалних средина у РС – студије случаја, 2008⁹).

Поред анализе проблема обухвата деце ППП (укупног обухвата, регионалних разлика у погледу обухвата, обухвата деце из дефаворизованих група), анализе односа уложеног и добијеног применом овакве мере (*cost-effective analyses*), процене квалитета и поузданости расположивих података и начина њиховог прикупљања, идентификовања поља за унапређивање ППП, сматрали смо да је потребно нашу студију проширити и на анализу основних параметара од којих зависи **квалитет ППП**, а делимично **и на анализу ефеката ППП**. За те додатне анализе користили смо додатне изворе које смо сами пронашли.

⁷ Због политичке коректности и избегавања дискриминације, према националним прописима при упису у матичне књиге рођених избегава се регистровање деце по националној припадности.

⁸ Као замена за то понекада се користи класификација по образовном нивоу. У Анкети о животном стандарду примењује се и ниво потрошње по члану породице.

⁹ Даље у тексту: Извештаји из студија случаја, 2008.

Упоредњење школске 2006/07. и 2007/08.

ППП је почео први пут да се примењује школске 2006/07. године и то је на неки начин била пробна година. Сам програм за ППП је усвојен на Националном просветном савету тек почетком октобра, иако је школска година почела 1. септембра. Поред тога, као и код свих предшколских програма, усвојени ППП чини само **основе програма**, а у пракси се реализују **оперативни** програми које израђују саме предшколске установе, па је било потребно да се ти оперативни програми сачине. Те прве године било је доста организационих проблема, нарочито у насељима где не постоје предшколске установе, те је у сеоским подручјима у којима има мало деце било проблема са сређивањем финансирања, организовањем превоза деце итд. Међутим, пошто је законска обавеза да се ППП организује најмање у трајању од 6 месеци по 4 сата дневно, предшколске организације су успева-ле да надокнаде многе ствари и онда када су почињале са закашњењем.

Табела 3. Упоредни преглед глобалних података о обухвату деце у ове две школске године у којима се примењује ППП

Показатељи	2006/07.	2007/08.
Укупан број деце узраста 5,5–6,5 година*	76.158	78.477
Број деце обухваћене ППП	76.209**	78.177***
% обухвата за целу Србију	100%	99,6%
ППП у у основним школама	6,9%	7,38%
Четворосатни ППП	69,75%	65,82%
Целодневни ППП у вртићима	30,25%	33,18%

* РЗС

** МПС (Извештај о реализацији припремног предшколског програма у радној 2006/07. години, Министарство просвете¹⁰)

*** МПС (Извештај о реализацији припремног предшколског програма у радној 2007/08. години, Министарство просвете¹¹)

Подаци који су дати у Табели 3 узети су из извештаја МПС за 2006/07. и 2007/08. годину (в. МПС Извештај о ППП 2006/07; МПС Извештај о ППП 2007/08; Обухват деце припремним предшколским програмом у организацији предшколске установе у школској 2007/2008. години¹² и Обухват деце припремним предшколским програмом у организацији основне школе у школској 2007/2008. години¹³). То су једини подаци који постоје за обе школске године и који су упоредиви. И поред извесних резерви у погледу тачности ових података, можемо их користити за упоређивање две школске године (само по обухвату, не по условима за реализацију ППП) јер су прикупљени на исти начин и у истом периоду године. Ово упоређење нам је потребно за доношење одлуке о томе које податке ћемо користити у даљим анализама.

Пошто је 2006/07. година била прва и пробна година и пошто су глобални показатељи за две школске године исти, чини нам се оправдано да се даља **анализа изведе на подацима из школске 2007/08. године**. Ево и додатних разлога за ову одлуку: подаци за 2007/08. су стабилнији, за ту школску годину имамо податке и из других извора (РЗС, директне податке са терена за одабране локалитете), што нам даје могућност за критичку анализу поузданости података.

¹⁰ Даље у тексту: МПС Извештај о ППП 2006/07.

¹¹ Даље у тексту: МПС Извештај о ППП 2007/08.

¹² Даље у тексту: МПС Обухват ПУ, 2007/08.

¹³ Даље у тексту: МПС Обухват школом, 2007/08.

5.1. Обухват деце ППП

Општи обухват предшколским образовањем и васпитањем

Обухват деце ПОВ у Србији је мали. Свега трећина деце узраста од 3 до 5 година обухваћена је ПОВ. Подаци из различитих извора се разликују: **33,4%** (MICS, 2005), **34%** (РЗС, 2006) или **38,1%** (АЖС, 2007).

Ако се гледају сви предшколски узрасти заједно, узраст од 3 до 7 година (дакле и деца обухваћена обавезним ППП) онда је обухват **39,2%** (DevInfo, 2005), или **51%** (АЖС, 2007), уз напомену да је обавезни ППП уведен школске 2006/07. године.

Дакле, пре увођења ППП, обухват деце ПОВ је био веома мали тако да се тај облик подршке раном развоју деце у Србији мало користи. Посебно озбиљан проблем је то што су ПОВ најмање обухваћена деца која потичу из породица које због ниског економског, социјалног и образовног статуса не могу бити подстицајан амбијент за рани развој. У узрасту од 3 до 5 година обухват је: у градским срединама 45,2%, у сеоским срединама свега 14,4%, код Рома из ромских махала 4%, а код деце чије мајке немају основну школу или имају само основну школу 7% (MICS, 2005). У таквој ситуацији увођење обавезног ППП је добра прелазна мера која има за циљ да повећа обухват деце ПОВ бар годину дана пре поласка у школу.

Обухват ППП у школској 2007/08. години

Постоје значајне разлике у погледу обухвата деце ППП у школској 2007/08. години:

- **99,6 % или 78.177 деце** (в. Табелу 3, МПС Извештај о ППП 2007/08);
- **88,85%** (РЗС, Саопштење, 1. октобар 2007);
- **83%** (АЖС, 2007).

Када се имају на уму поменути проблеми у методологији прикупљања података, онда су овакве несагласности и очекиване. У припреми овог документа истраживали смо¹⁴ **зашто** различити извори дају различите податке. Нашли смо да су разлози многобројни и навешћемо основне:

(1) РЗС даје податке о броју деце која су стасала за упис у ППП на основу демографских процена (а не на основу података из матичне књиге рођених), а проценат обухвата се рачуна у односу на тај број.

(2) По свој прилици, број обухваћене деце који даје РЗС не укључује и децу која су обухваћена ППП у организацији основних школа, јер се њихова анкета односи само на предшколске установе (по подацима МПС у овој школској години такве деце има 4.899).

(3) У сеоским срединама где је мали број деце, у ППП се укључују и млађа деца од 5 и по година (да би се скупило петоро деце, што је услов за формирање и финансирање једне васпитне групе).

(4) На основу одлуке општинских комисија нека деца која су била у ППП прошле године враћају се поново у ППП и у овој школској години (иако имају више од 6 и по година), јер се процењује да нису зрела за полазак у школу. У школској 2007/08. години, по подацима МПС, такве деце било је 1.326 плус 1.412 деце у болничким групама (МПС Извештај о ППП 2007/08).

(5) Подаци о броју обухваћене деце се прикупљају на почетку школске године (тако ради и МПС и РЗС), дакле, на основу *планова* о обухвату. При поновном прикупљању података које реализује МПС (у фебруару и јуну) добијају се нешто другачији подаци¹⁵.

(6) Пошто РЗС води узрасно мешовите групе, постоји могућност да се преклопе подаци о броју деце у редовном и целодневном боравку у предшколској установи. Веома мали број деце похађа приватне вртиће (према подацима МПС свега је 38 верификованих) и често родитељима не одговара да дете које је похађало приватни вртић прелази због ППП у државни (који једини може да реализује овај програм), па постоји и та могућност да се веома мали број деце региструје као обвезник, а остаје у приватном вртићу.

¹⁴ Анализирали смо начин прикупљања података и разговарали с представницима појединих институција које дају податке, и организовали једну фокус групу.

¹⁵ „Према подацима просветних саветника (из октобра 2007. године), на почетку школске 2007/08. године припремним предшколским програмом било је обухваћено 99,6 % деце (78.177 деце у оквиру 4.217 васпитних група) на територији Републике. Подаци из фебруара 2008. (прилог 1) указали су да је програмом припреме за школу обухваћено 77.006 деце у оквиру 4.321 васпитне групе у организацији дечјих вртића и основних школа, 1.412 деце у болничким и 339 деце у развојним групама. У јуну 2008, подаци показују да је на територији Републике Србије припремним предшколским програмом у школској 2007/08. години обухваћено 79.349 деце у 4.632,5 васпитних група.“ (Извештај о реализацији припремног предшколског програма у радној 2007/08. години)

(7) Не може се искључити ни могућност да предшколске установе из финансијских разлога приказују нешто веће бројеве обухваћене деце¹⁶. Већа је могућност да се то ради приликом пријављивања половине васпитне групе (наиме, ако је број деце у васпитној групи већи од нормe која износи 26 деце, онда се предшколској установи признаје право на пола васпитне групе и на додатно запошљавање васпитача). Неки од информатора с терена указују да некада, из финансијских разлога, предшколске установе имају „двојно књиговодство“, тј. пријављују различите податке МПС и нпр. граду.

(8) Када је реч о проценту обухвата у појединим регионима и општинама где се могу наћи и веома чудни подаци о обухвату деце чак и од 142% (!) онда поред наведених извора грешака вероватно постоје и додатни као што су миграције или уписивање деце која припадају једној општини, у ППП на другој општини (ако су предшколске установе те друге општине ближе). Када је реч о упадљиво мањим процентима обухвата од просека онда се, поред стварно малог обухвата, може радити о одливу деце из тих општина, или подаци о тим општинама нису потпуни и адекватни¹⁷.

Основне карактеристике обухвата деце ППП у школској 2007/08. години које су значајне за сагледавање услова у којима се обавља ППП (и отуд могућих ефеката по квалитет ППП) су следеће:

– У организацији предшколских установа (чак и када раде у зградама школа) обухваћено је **93,7% деце** и реализатори програма су васпитачи. У организацији основних школа се реализује ППП за око 7% деце, а реализатори програма су учитељи, а понекад и васпитачи (МПС Обухват ПУ, 2007/08, МПС Обухват школом, 2007/08).

– Целодневним програмом (у предшколској установи) обухваћено је **35,3% деце**, а четворосатним програмима (у предшколској установи и при основним школама) **64,7%** (МПС Обухват ПУ, 2007/08, МПС Обухват школом, 2007/08).

– Целодневни програми су концентрисани углавном у градским насељима и у развијенијим регионима и они се одвијају током целе школске године. Четворосатни програми су углавном концентрисани у сеоским подручјима, у мање развијеним регионима, у којима је мрежа предшколских установа слабије развијена и где већина деце није била у ПУ (сеоска, ромска деца, те деца незапослених и сиромашнијих). Ти програми трају краће (у већини предшколских установа програми трају током целе школске године, али родитељи имају права да повуку дете после испуњења законског минимума од шест месеци. Чешће то раде родитељи из дефаворизованих социјалних група).

– Да би се финансирала васпитна група, прописани норматив за број деце је минимално 5, а максимално 26 деце. Ако у групи има више од 26 деце, предшколској установи се признаје и финансира додатна половина групе. Подаци показују да у **24,1%** васпитних група у Србији има **више деце од прописаног максимума** (нпр. у Београду постоје 582 васпитне групе, а у 303 је број деце у групи преко нормe од 26; мали је број екстрема у градским срединама да у васпитној групи има и преко 50 деце). Увођење обавезног ППП је довело до повећања броја деце у васпитним групама, нарочито у већим градовима, и то је један од ретких негативних ефеката ППП на које указују наши информатори с терена. Прописани максимум од 26 деце у васпитној групи је исувише велики за тај узраст и пожељни начин рада с њима (просек ученика по разреду у основним школама у Србији је око 14-16 деце). Када се има на уму узраст деце и чињеница да је око 40% деце у ППП по први пут укључено у ПОВ, број васпитних група у којима има већи број деце од максимално прописаног показује да је **озбиљно доведен у питање један од кључних чинилаца квалитета ППП**. У таквој ситуацији, деци није могуће пружати индивидуалну подршку у учењу, поготово деци која долазе из депривираних социјалних група (деца родитеља с ниским образовањем, деца из сиромашних слојева, ромска деца, сеоска деца).

Закључци о обухвату деце ППП у Републици Србији

1. Систем предшколског образовања и васпитања у Србији имао је довољно ресурса (институционалних и кадровских) да у прве две године увођења ППП повећа обухват деце у години пре поласка у школу за више од 30% (са 51% на 83%, према АЖС, 2008).

2. Обухват је у највећој мери (око 94%) остварен у организацији предшколских установа – што је боље решење него обухват у организацији основне школе. Програм ППП са децом већином реализују васпитачи (чак и када се ППП реализује у простору основне школе).

¹⁶ Не постоји никаква формална провера тачности података које пријављују предшколске установе, само директор/ка установе гарантује својим потписом и печатом тачност података.

¹⁷ Тако, на пример, према подацима РЗС у општини Уб обухват деце ППП у 2007/08. години је 29,75%, а у студији случаја, информатори са терена су нас известили да у општини Уб свега тридесеторо деце није обухваћено ППП ове године.

3. У организацији ППП, само око једне трећине деце похађа целодневни програм, а две трећине четворосатне програме. Није добро што се ти краћи програми углавном примењују у мање развијеним срединама, при васпитању деце из породица које имају мање могућности да подстичу рани развој и то код деце која пре ППП нису била обухваћена ПОВ.

4. Четворосатни програми се остварују у законски прописаном трајању од 6 месеци, али се до сада показала врло јасна тенденција да се у већини предшколских установа ти четворосатни програми реализују током читаве школске године, и МПС је финансирало и такво продужено трајање.

5. Велики проблем је то што је повећани обухват деце од 5 и по до 6 и по година довео до повећања броја деце у васпитним групама, а то је један од основних фактора који утичу на квалитет реализације ППП.

5.2. Регионалне разлике у обухвату деце ППП

Када се са анализе глобалних показатеља за целу Србију пређе на анализу регионалних разлика и анализу обухвата и услова за реализацију ППП, долази се до нових и другачијих увида.

Погледајмо Мапу 1. Број и дистрибуција предшколских установа у РС. Ова мапа је импресивно сведочанство о томе колико су различити делови Србије неједнаки по могућности коришћења услуга јавних предшколских установа. Иако свака општина у Србији има бар једну предшколску установу, многа насеља немају могућности да организују ПОВ јер су постојеће предшколске установе удаљене од насеља (нпр. у најсиромашнијем региону, у југоисточној Србији, просечна удаљеност предшколских установа од домаћинстава износи око 6,4 км, АЖС, 2008).

Очигледно је да ће оваква неравномерност (и неправичност) мреже предшколских установа имати одраза и на могућност реализације ППП. Подаци о обухвату деце ППП у различитим регионима и општинама то увелико потврђују. Овде ћемо изнети основне чињенице о неједнакости у обухвату ППП зависно од степена економског развоја, типа насеља (град, село) и географских карактеристика региона и општина.

* Обухват деце ППП у школској 2007/08. години по регионима изгледа овако (в. Табелу 4):

Табела 4. Обухват деце ППП 2007/08. по регионима РС (РЗС, 2008)

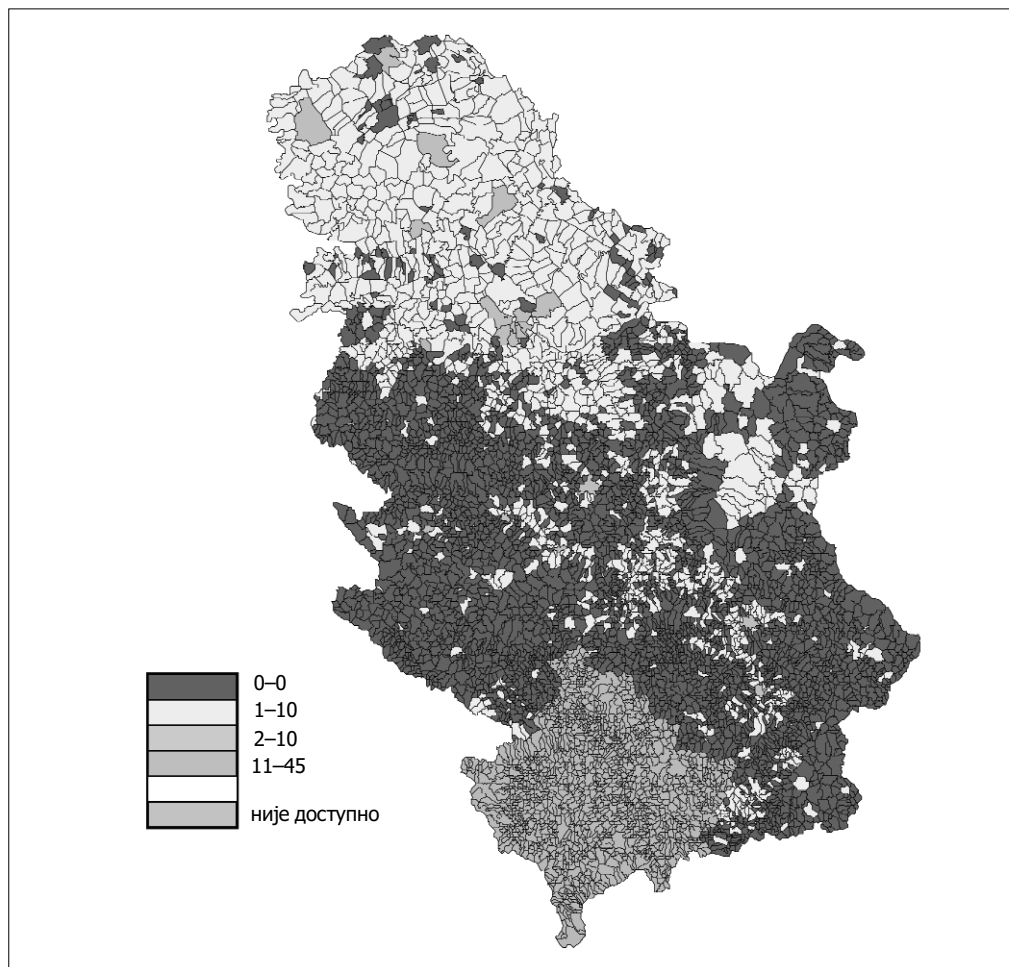
Регион	Обухват деце ППП у %
Република Србија (у целини)	88,85%
Војводина	100,53%
Београд	86,11%
Централна Србија	84,80%

Основни подаци о обухвату по окрузима су следећи: сви окрузи у Војводини око 100% обухвата, окрузи у централној Србији: Борски **54,35%**, Зајечарски **50,04%**, Браничевски **57,99%**, Колубарски **48,04%**, Пчињски **72,20%**, Поморавски **79,64%** и Рашки **81,57%**.

* Упадљиво нижи обухват (око 50% или мање) у следећим је општинама: Мионица (**26,35%**), Уб (**29,75%**), Ваљево (**34,51%**), Србобран (**28,35%**), Кладово (**33,09%**), Неготин (**39,51%**), Петровац (**42,07%**), Мајданпек (**44,60%**), Пожаревац (**50,66%**) и Пожега (**50,37%**).

Ако се провером потврде ови подаци, онда овде имамо забрињавајуће неуспехе у организацији ППП. Међутим, има добре основе да се посумња и у тачност неких од ових података (теренски извештачи су прикупили информације које доводе у питање, нпр. тачност података за општине Пожега и Уб). Узгред, сумњу у тачност изазивају и подаци о превеликом проценту обухвата у неким општинама, као што је случај са општинама: Власотинце (142,86%), Љубовија (140,54%), Мали Зворник (134,35%), Осечина (124,29%), Баточина (126,43%), Темерин (121,03%), Апатин (120,21%), Кула (119,80%), Бојник (117,53%), Богатић (114,65%) и Гаџин Хан (111,11%). Тако високе проценте тешко је објаснити факторима које смо навели у делу о методологији праћења ППП (нпр. упис и деце млађе од 5 и по година, поновни упис деце која су и претходне године похађала ППП и сл.).

Мапа 1. Број и дистрибуција предшколских установа у РС, РЗС, 2006.

Закључци о регионалним разликама у обухвату деце ППП

1. Има **великих разлика у погледу развијености мреже** предшколских установа, основних институција у којима се реализује ППП. Постоји јасна веза између степена развијености (економске, социјалне) региона и општина и степена развијености мреже предшколских установа.

2. У **најразвијенијим регионима** (Војводина) остварен је, можемо рећи, **потпуни обухват** деце.

3. У **најмање развијеним регионима** (Зајечарски, Борски, Браничевски, Колубарски округ и у нешто блажој форми Поморавски и Рашки округ) и у више општина (највећим делом у неразвијеним подручјима са доста сеоских насеља) **постоје озбиљни проблеми у реализацији ППП.**

4. Ако се томе дода и налаз да у таквим срединама постоје **мање повољни услови за обезбеђивање квалитета ППП** (доминација четворосатних програма, деца која су расла у недовољно подстицајним условима а сада се по први пут укључују у ПОВ, краће трајање програма), онда се изгледи да ППП оствари своје улоге знатно смањују.

5.3. Обухват деце из ризичних, дефаворизованих група

5.3.1. Обухват сеоске деце ППП

Пошто се о обухвату деце ППП не воде дезагрегисани подаци, немамо одвојено податке о обухвату деце из градских и сеоских насеља. Због тога не постоје поуздани подаци о проценту обухвата сеоске деце ППП, што би за ову анализу било веома важно, јер је у сеоским подручјима већа концентрација популације са нижим степеном образовања и сиромашног становништва, а мрежа предшколских установа је неразвијена. До неких процена обухвата деце ППП у сеоским подручјима и до информација о условима у којима се тај програм реализује покушали смо да дођемо посредним путем (закључивањем из различитих извора података) и на основу извештаја информатора са терена (Извештаји из студија случаја, 2008).

На основу мапе мреже предшколских установа (в. Мапа 1) може се видети да је та мрежа најмање развијена у источној, југоисточној и западној Србији у којима се налазе општине с највећим бројем сеоских насеља која су због рељефа просторно разбацана (планински крајеви), тако да су и предшколске установе удаљене од насеља, што, наравно, отежава обухват деце ППП. Подаци које смо приказали у одељку о регионалним разликама потврђују да је обухват најмањи у окупацима у тим регионима Србије (обухват око 50%): Зајечарском, Борском, Браничевском, а у нешто блажој форми (обухват око или испод 80%) у Рашком, Златиборском, Пчињском и Топличком округу. У даљем прикупљању статистичких података о обухвату деце ППП морало би се много прецизније и директно по типу насеља (градска, сеоска) регистровати обухват деце (уз додатне податке колико их је у организацији предшколских установа, а колико у организацији основних школа).

Пре увођења обавезног ППП, обухват деце узраста 3–5 година (узрасти који претходе ППП) био је **45,2%** у градским срединама у Србији, а у сеоским **14,4%** (MICS, 2005). Ово је посредан податак о ПОВ за децу из сеоских средина, али он говори о општем стању ПОВ у Србији. Наравно, када је ППП уведен као обавезан, обухват је повећан и у сеоским срединама, али то је учињено уз крајње напрезање капацитета предшколских установа које нису развијене у сеоским срединама.

Када је реч о облику реализације ППП, према извештају МПС, у школској 2007/08. години **у организацији основних школа** било је обухваћено нешто преко 5.000 деце (МПС Обухват школом, 2007/08). Анализирајући места у којима се налазе школе које организују ППП нашли смо да се **три четвртине реализује у сеоским насељима**, а остали део у рубним подручјима градова. Прецизнији подаци о организовању ППП у простору основних школа изгледају овако:

* У школској 2006/07. години, у **537** васпитних група, односно одељења, у основним школама било је обухваћено **5.289** деце; од тога у комбинованим одељењима (у одељењима основне школе у којима су заједно ученици прва четири разреда и ППП деца) било је **247** одељења са **909** предшколске ППП деце (МПС Извештај о ППП 2006/07).

* У школској 2007/08. било је **629** васпитних група, односно одељења, основне школе са **5.768** деце; од тога **283** комбинована одељења са **712** деце (МПС Извештај о ППП 2007/08).

По подацима из АЖС, по увођењу ППП, обухват деце годину дана пре поласка у школу повећан је за 40% и за целу Србију износи 83%, али је обухват мањи у сеоским срединама: „Међутим, још увек скоро четвртина деце из неурбаних насеља није обухваћена ППП. Деца из источне Србије у најмањем проценту иду у прешколску установу (**71%**)“ (АЖС, 2008, стр.105).

Допунске информације о реализацији ППП у сеоским условима добили смо из извештаја информатора с терена (Извештаји из студија случаја, 2008). Подаци из студија случаја не могу бити замена за прикупљање редовних информација о реализацији ППП у сеоским подручјима. Ти подаци дају врло јасне *индиције* о томе у каквим условима се остварује ППП и какав је његов квалитет те могу послужити као плодне претпоставке за даље систематско истраживање.

Из извештаја из студија случаја може се видети у колико неповољнијим условима се организује ППП у сеоским срединама (а услови су оно што одређује квалитет ППП и његове могуће ефекте). Важно је напоменути да се наредна запажања односе на децу која су укључена у ППП у организацији основних школа и организацији предшколских установа у селима (обично су то истурена одељења предшколских установа чије је седиште у градовима или већим сеоским насељима):

* **Превоз деце.** Не постоје школски аутобуси. Тамо где су растојања таква да је потребно обезбедити превоз то се чини редовним аутобуским линијама (плаћање обезбеђује општина) што значи да **превоз није услашен са временом одржавања ППП** (из чега следи да деца морају да чекају, да су уморна) или се родитељи сами организују (нпр. случајеви у општинама Жагубица, Големо Село и Уб). Негде су та растојања екстремно велика, удаљност је и 20 км (нпр. у општини Жагубица).

* **Услови у којима се реализује ППП.** Услови за реализацију ППП у сеоским срединама варирају од једног до другог насеља. У насељу Коловрат код Пријепоља веома су добри (ради одељење предшколске установе, имају добро опремљен наменски простор, постоји инфобус – покретна библиотека богато снабдевена деčјим књигама). Насупрот томе, у Големом Селу код Врања, на пример, за сеоско дете је право откриће и фломастер, ППП има само четири деčје књиге, нема техничке ни дидактичке опреме (а за сеоску децу би ТВ или касетофон били висока техника). Када се погледају сви извештаји, у сеоским срединама доминирају лоши услови: дуго се чека на превоз редовним аутобуским линијама, ради у скромним просторима сеоске школе (некада адаптиран за предшколску децу, некада не), ППП се некада реализује тек по завршетку наставе за основце, а некада су предшколска деца укључена у комбинована одељења за основце.

* **Реализатори ППП.** Чешће су ангажовани васпитачи (чак и када се ППП организује у школи), некада учитељи, у ППП или у комбинованим одељењима. Готово нигде није било посебне обуке за рад у ППП. Ситуација је повољнија тамо где су ангажовани васпитачи који су радили са старијом предшколском групом.

* **Подршка васпитачима.** Веома слаба или никаква – понекад их посети директор предшколске установе чије је одељење у селу.

* **Трајање ППП.** Најчешће ППП траје 9 месеци (целе школске године), али неки родитељи исписују децу чим остваре законски минимум од 6 месеци.

* **Реакције родитеља.** Ромски родитељи исписују децу из ППП чим остваре минималних 6 месеци (као разлог наводе да им је компликовано да доводе децу, нпр. Коловрат, а неки родитељи радо прихватају учешиће деце у ППП, сарађују са васпитачима, нпр. Големо Село.

* **Реакције деце.** После првих реакција (суздржаност, стидљивост), сеоска деца веома добро прихватају ППП и радо долазе.

* **Могући ефекти.** Сви информатори о ППП у сеоским срединама истичу његове несумњиве социјализацијске ефекте: деца се по први пут укључују у организован живот једне институције, почињу да прихватају правила, стичу хигијенске навике, тамо где има техничке опреме некада се по први пут сусрећу са културним средствима (касетофон, ТВ, рачунар, деčје књиге, прибор за писање, радни листићи). Образовни ефекти, стварно усвајање одређених знања и директна припрема за школу, мање су извесни.

Закључци о обухвату сеоске деце ППП

1. 1. **Нема сигурних директних података о обухвату сеоске деце у ППП.**

2. 2. Посредни подаци (РЗС, 2006; МИЦС, 2005; АЖС, 2008; извештаји МПС о реализацији ППП, Саопштење РЗС, 2008) показују да је **обухват деце у сеоским срединама много мањи него у градским**. Директни подаци (АЖС, 2008) показују да обухват сеоске деце једва прелази 50%.

3. 3. **Квалитет ППП је далеко лошији у сеоским срединама** (краће трајање, деца пре тога нису била укључена у ПОВ, ППП организован у често неадекватном простору, лоше опремљеном и без техничких и дидактичких средстава, често је реализатор програма учитељ, потребан је превоз деце, време превоза је неприлагодљено, па се деца више замарају итд).

5.3.2. Обухват деце из сиромашних слојева

Сиромаштво је чинилац који најозбиљније погађа велики број деце у Србији: у Стратегији за смањење сиромаштва Србије (ССС) каже се да су деца један од делова популације који су највише погођени сиромаштвом (АЖС, 2008). При томе је важно истаћи да се у СССР наглашава вишеструко значење сиромаштва: као материјално-финансијско сиромаштво, као сиромаштво средине која је неповољан контекст за развој деце и као недоступност и лош квалитет друштвених служби за децу (здравствених, образовних, социјалних, културних)¹⁸.

Између ППП и сиромаштва постоје сложени и двосмерни односи. Доступност и квалитет ППП је једна од димензија сиромаштва а, с друге стране, доступност и квалитет ППП зависе од друштвеног слоја из кога потичу деца. С треће стране, а то је фокус ове анализе, ППП може бити један од дугорочних механизма смањења сиромаштва.

О зависности доступности и квалитета ППП од степена сиромаштва породица из којих потичу деца, говоре подаци из неколико извора. МИКС, као што смо видели, даје податке о ПОВ деце узрастима од 3 до 5 година и указује на повезаност ПОВ и социјалног статуса фамилије: код најсиромашнијих породица (сиромаштво је мерено степеном потрошње у домаћинству) обухват ПОВ је **7,4%**, код следећег нивоа (друга категорија по степеном потрошње) обухват је **11,9%** а код пете категорије (најбогатији) **64,1%** (МИКС, 2005, Табела Е1, стр. 185). Најмањи обухват је код ромске деце из ромских махала, износи **3,9%** (исто, стр. 54). Дакле, богија домаћинства су не само материјално богија него много више користе услуге у сектору ПОВ које се финансирају из јавних (буџетских) извора. Парадокс је тим већи (и трагичнији) што деца из сиромашних породица имају битно неповољније услове у породици и стога је много важније да се укључе у јавне предшколске установе које су подстицајнији амбијент за њихов развој.

АЖС даје директне податке о повезаности степена обухвата деце ППП и степена сиромаштва/богатства домаћинства:

* У домаћинствима у којима глава домаћинства није ишао у школу или има само основну школу, обухват ПОВ у узрасту од 3 до 5 година је **63% испод** просека за Републику (који износи 40%), а у домаћинствима где глава породице има више или високо образовање, обухват је **66% изнад** републичког просека. Обухват ППП у тим категоријама домаћинства је следећи: код најниже категорије по образовању је **31% испод** републичког просека, а код најобразованијих износи **17% изнад** (АЖС, 2008, стр.102–103).

* У домаћинствима која су у првом квантилу по потрошњи (најсиромашнији), обухват ПОВ без ППП је **63% испод** републичког просека, а код оних из петог квантила (најбогатији) је **69% изнад** републичког просека. Обухват ППП је код првог квантила **36% испод** републичког просека, а код петог квантила **21% изнад** (АЖС, 2008, стр. 103).

* Ти подаци исказани на други начин изгледају овако: према АЖС, републички просек обухвата деце ППП је **83%**, обухват деце из домаћинстава у којима је глава породице без школе или има само основну школу је **57%**, а деце из првог квантила по богатству (најсиромашнији) **53%**.

Закључак о обухвату ППП деце из сиромашних слојева

Судећи по подацима, **скоро половина деце из најдефаворизованијих друштвених група није обухваћена ППП**, тј. обавезним обликом ПОВ, а ПОВ у целини, као начин подстицаја раног развоја, њима је најпотребнији!

5.3.3. Обухват ромске деце ППП

Нажалост, већ је опште место да немамо поузданих података о броју ромске деце у Србији¹⁹. Самим тим, тешко је говорити и о њиховом обухвату ППП. У извештајима о реализацији ППП у радној 2006/07. и 2007/8. години у МПС стоји да је 2006/7. године ППП обухваћено око 2.980, а 2007/8. око 3.195 деце из осетљивих гру-

¹⁸ Стратегија за смањење сиромаштва у Србији, Влада Србије, Београд 2003, Прилог 1.2. Смањење сиромаштва деце, стр. 13–18

¹⁹ Поједина ромска деца немају никакаву званичну документацију (извод из матичне књиге рођених, здравствену књижицу, здравствени картон, картон вакцинације, држављанство итд.), многи се родитељи не изјашњавају као Роми, немамо прецизне податке о броју депортованих лица, припадника ромске популације на територији РС, па ни о броју њихове деце, деца се у предшколским установама не воде према националној припадности итд.

па (Роми, расељена лица, избеглице), уз напомену да би податке требало узети условно због проблема при евидентирању ове деце, посебно ромске. У РЗС не постоје издвојени подаци о обухвату ромске деце ППП.

Пошто према расположивим подацима Роми представљају најмлађу популацију у земљи (деца до 14 година – 31,81%, а од 15 до 29 година – 26,38%), при чему 78,7% Рома нема завршену основну школу (Попис 2002, РЗС), а око 80% деце у специјалним школама за ученике са лакшом менталним проблемима су ромска деца и омладина (УНИЦЕФ, 2001), онда важност обухвата ромске деце постаје посебно значајан ППП. У нацрту Стратегије унапређивања образовања Рома у Републици Србији²⁰ међу циљевима и задацима за унапређивање образовања Рома наводи се и стварање системских услова за укључивање Рома у образовни систем и припрему ромске деце за полазак у школу, за шта је увођење обавезног ППП одличан први корак. Кажемо први корак, јер пуна мера је потпуни обухват ромске деце вишегодишњим ПОВ. У једном истраживању на узорку ромских домаћинстава на југу Србије, 33,7% испитаника је сматрало да би укључивање ромске деце у ПОВ највише допринело заинтересованости ромске деце за школу и њиховом каснијем мањем осипању (Локалне потребе у образовању Рома, 2006).

Према подацима Истраживања вишеструких показатеља стања деце и жена (MICS, 2005) ПОВ је обухваћено 4% ромске деце узраста 3–5 година, према студији „Роми и образовање“ (2003), 7%²¹ ромске деце (Једнака доступност квалитетног образовања за Рома у Србији, 2007). Према подацима студије Need Assessment (2004) од 1,3% до 2,6% ромске деце на узрасту до 6 година похађало је неки од програма који су релизовале невладине организације, а по подацима пројекта „Мрежа монитора права ромске деце“ од 2,95% до 4,86% ромске деце обухваћено је редовним програмима припреме за полазак у школу (Дејановић и Пејаковић, 2006). Очигледна је велика разлика међу подацима којима располажемо и једино са сигурношћу можемо рећи да је тренутни обухват ромске деце ПОВ заиста занемарљив.

Према подацима од 2002. године, обухват деце узраста 6–7 година ПОВ повећан је за скоро 40%²², највише захваљујући увођењу обавезног ППП, а обухват ромске деце из узорка је 45% (АЖС, 2008). Ови проценти су већи него што би се могло рећи на основу наших увида у реализацију ППП, извештаја с терена у студијама слушаја или других извора података. Према прелиминарним подацима евалуације примене и ефеката ППП који реализује Завод за унапређивање образовања и васпитања, у свега 20% васпитних група из узорка било је уписано ромске деце (наспрот 74% васпитних група где их нема уписаних), а просечан број ромске деце у свакој припремној групи је 0,43 (ЗУОВ, 2008).

На основу расположивих података о обухвату ромске деце предшколским програмима, можемо рећи следеће:

* **Не постоје поуздани подаци о броју ромске деце** уопште, чак ни на нивоу локалне заједнице, па самим тим ни о броју ромске деце обухваћене ППП. У извештајима МПС о реализацији ППП води се збирни број деце из осетљивих група (Роми, расељена лица, избеглице), а и тај број је непоуздан, пре свега за ромску децу због тога што често имају проблема са личном документацијом;

* На основу рађених анализа може се рећи да је **обухват ромске деце** ПОВ (од 3 до 5 година) **занемарљив**, креће се између 4 и 7%;

* **ППП је успео знатно да повећа обухват ромске деце**, али не можемо тачно рећи колико. Према подацима АЖС, обухват ромске деце ППП је 45%, док прелиминарни подаци евалуације примене и ефеката ППП показују да ППП не обухвата у довољној мери децу родитеља који су најнижег образовања и сиромашну децу, дакле групације којима по правилу припадају и ромска деца.

Пошто је упадљиво помањкање и непоузданост података о ромској деци, у добром делу студија случаја, које смо предузеле на терену, усредсредило се баш на њих.

²⁰ Ова стратегија до данас није усвојена. Године 2005. усвојен је Јединствени акциони план за образовање Рома, по коме је предвиђено да ППП за ромску децу траје 2 године.

²¹ Ова цифра је већа јер су испитивањем била обухваћена деца у четири велика града.

²² Обухват деце узраста 6–7 година припремом за школу био је 52,2% (Развој образовања у Републици Србији 2001–2004, 2004).

У анализи студија случаја са фокусом на осетљиве категорије деце (Извештаји из студија случаја, 2008) информатори су били реализатори ППП у вртићу или школи, или они који су задужени за праћење ППП и пружање помоћи. Поред конкретних података, драгоцене су њихове процене и мишљења о реализацији ППП. Из извештаја са терена систематизовали смо налазе и мишљења реализатора који се односе на ромску децу:

* Тачних податка о броју ромске деце нема ни на ниову насеља, чак ни тамо где су активне поједине ромске организације. Нико од информатора није могао дати прецизан податак о броју деце Рома обухваћених ППП.

* У свим срединама где су рађене студије случаја, има деце која нису обухваћена ППП (тачан број нико не зна, али негде дају приближан број).

* Обавезност ППП је значајно повећала обухват ромске деце, која су у веома малом проценту укључена у ПОВ. Примећује се и пораст обухвата деце у другој години примене ППП (2007/8. школске године).

* По мишљењу информатора, похађање ППП има ефекта и доприноси бољем старту ромске деце при поласку у школу. По мишљењу свих информатора, ППП омогућава да ромска деца буду значајно боље припремљена за школу (много боље савладају српски као нематерњи језик на коме се настава у школи изводи; развијају одређене културне и хигијенске навике, дисциплину, одговорност, боље комуницирају, отворенија су, стичу радне навике, постоји напредак у развоју моторике, математичко-логичких и других способности важних за почетак школовања; ППП им омогућује и безбедан излазак из породичне средине. Психолози примећују да ромска деца имају боље постигнуће на тестовима зрелости за полазак у школу²³. Ромска деца која редовно похађају ППП боље се интегришу са другом децом (неки информатори указују да у почетку има отпора српске деце према ромској). Према изјавама, већем броју деце а посебно ромској деци, овај програм је надоместио многе недостатке које су имали у породици и у свом окружењу (ту се уважавају, развијају појам, о себи, стичу културно-хигијенске навике, располажу играчкама, DVD плејером, телевизором, компјутером, опремом, књигама за рад у групи).

* Поред наведених добрих ефеката, из неких извештаја види се и даље велико осипање ромске деце у првом разреду (нпр. од 54 уписане деце у први разред, 18 га није завршило).

* Добре резултате у пракси дало је укључивање ромског асистента (пројекат МПС²⁴) и ромског координатора (део пројекта Ромског националног савета) у реализацију ППП, као и то када су реализатори ППП били укључени у сродне пројекте (нпр. пројекат Проширивање укључености ромске деце у ППП, Roma Education Fund, организовање припремних одељења за ромску децу при школи у Врању, или подршка ромској деци у учењу, НВО Ромски студент, Нови Сад).

* Међу ромском децом постоји већи варијетет узраста деце која похађају ППП него у другим категоријама деце (често су деца старија од планираног узраста).

* Ромска деца краће похађају ППП од остале деце, некада касније крену (због проблема с документима), некада краће бораве, некада иду по скраћеном програму, а има и случајева осипања ромске деце из ППП у току године. Разлози осипања који се наводе у извештајима су: одлазак родитеља на сезонске послове ван места боравка, па деца иду с њима или остају с бабама и дедама који не могу редовно да их доводе; лош материјални положај породица и нередовни долазак деце јер немају могућности да набаве потребан материјал за рад, немају новца за ужину, превоз; родитељи наводе као разлог слабо познавање српског језика или да дете више воли да остане код куће; удаљеност установе; у неким случајевима неозбиљан однос родитеља према ППП. Има случајева да је давана потврда да је дете било у ППП, а да дете није уопште похађало ППП или је ишло по неком веома скраћеном програму (нпр. недељу дана).

²³ Психолог у ОШ „Вожд Карађорђе“ у Лесковцу истиче да постоји побољшање резултата ромске деце на тесту Равенне прогресивне матрице у боји, а психолог Основне школе „8. октобар“ у Власотинцу да један број ромске деце има најбоље до сада резултате на тесту ТИП-1. Према истраживању психолога ОШ „20. октобар“ Нови Београд, ППП није довео до статистички значајно бољих постигнућа на ТИП-1, али је довео до побољшања најнижих резултата на невербалним суптестовима теста ТИП-1, тј. указује на боља постигнућа деце из дефаворизованих средина.

²⁴ Пројекат Министарства просвете из 2006/2007. године под финансијским покровитељством OSCE, са циљем увођења радног места „ромски асистент у настави“. Пројекат је спровођен на територији целе Србије, али ово место није ушло у систематизацију радних места у школама. Након завршетка тог пројекта, иако је било најављено од стране Министарства просвете да ће се наставити финансирање пројекта из буџета Републике, до данас ништа није учињено да се та активност реализује и настави како је било договорено. Ромски асистент ради на волонтерској основи.

* Информатори чешће примећују пад мотивације за рад у току примене ППП код ромске деце него код остале (нпр. заостајање за другом децом, не прате инструкције васпитача, не придржавају се правила, немају довољно стрпљења).

* Често се очекивало и од ромске деце да купе материјал за рад (свеску, оловку, колаж папир, блок, пластелин, дрвене бојице, темпере, фломастере, радне листове и сл.), што је велики проблем јер њихове породице најчешће спадају у екстремно сиромашне. Један број деце је користио прибор који је остао од претходне генерације, а у неким срединама материјал су обезбеђивале ромске невладине организације.

* Заједнички став информатора је следећи: родитељи се не укључују у рад ППП („ретко ко од родитеља је заинтересован за то шта деца раде у школици“). Информатори често реакције родитеља оцењују као позитивне, мада напомињу да деца немају никакву подршку код куће, да многи родитељи ромске деце доводе децу само због принуде, јер је обавезно. Неки од информатора напомињу да родитељи друге деце нису задовољни када је у групи велики број ромске деце. Тако је у једном вртићу у Новом Саду у једном моменту застављена настава: васпитачи су се дискриминаторски понашали према ромској деци и неромски родитељи су престали да воде своју децу у вртић; након тога су ромска деца из два вртића пребачена у 10 других по целом граду²⁵ (који су знатно удаљенији од њиховог места боравка).

* Васпитачи сматрају да су процедуре приликом уписа ромске деце у предшколску установу круте и за сада не постоји начин да се те процедуре на било који начин промене како би се остварило веће укључивање деце у овај вид обавезног образовања.

* Неки информатори истичу да не постоји координисана размена информација између локалне самоуправе, НВО сектора и релевантних институција ради превазилажења проблема ромске деце, нити довољна транспарентност спроведених акција.

* Васпитачи се жале да Основе предшколског програма нису довољно разрађене тако да се могу прилагодити ромској деци. Неки васпитачи истичу да садржај рада с ромском децом није могао бити исти као са осталом децом и да су се трудили да с њима додатно раде, или да у оквиру планираних активности искористе њихова знања, вештине, моторичку спретност. Један број учитељица које реализују ППП истичу да је веома тешко радити с ромском децом јер долазе потпуно неприпремљена и с мало предзнања.

Закључци о обухвату ромске деце ППП

Када погледамо званичне податке, а у светлу података из студија случаја, о обухвату ромске деце ППП можемо рећи следеће:

1. **Немамо поуздан податак о обухвату ромске деце ППП.**

2. **Обухват ромске деце се значајно повећао** од увођења обавезног ППП, посебно у другој години примене ППП. Разликују се подаци о томе колико је то повећање. Још увек **један проценат ромске деце није обухваћен ППП** (не знамо тачно колики), или се осипа из ППП или га не похађа редовно већ по скраћеном програму.

3. Ефекат похађања ППП на деце постигнуће у школи још увек се не може тачно утврдити. С једне стране, по мишљењу реализатора ППП, овај програм има добре ефекте, ромска деца показују боља постигнућа на тестовима готовости за школу, боље се адаптирају и успешније прате школски програм. С друге стране, резултати првих појединачних анализа показују да нема статистички значајне разлике на тесту зрелости за школу између деце која су похађала ППП и оне која то нису (извештај Весне Јањевић-Поповић, Извештаји из студија случаја, 2008).

4. **Трајање ППП за ромску децу скоро по правилу је законски минимум**, 6 месеци по 4 сата дневно, за један број деце и краће, а потребно је управо обрнуто.

5. Ромски **родитељи нису високо мотивисани** за слање деце у ППП, већина то чини због законске обавезе.

6. **Није регулисан статус ромског асистента** у настави, за кога реализатори ППП сматрају да доприноси бољем, квалитетнијем и лакшем раду са ромском децом.

²⁵ Објашњење педагошко-психолошке службе ПУ о насталом инциденту гласило је: зацртано је да инклузивна група не би требало да има више од 25% ромске деце и да већ уписана деца нису премештена због заташкавања насталог проблема и дискриминативног односа васпитача. Иако је затражен и званичан став по питању овог случаја, градска управа се до данас није огласила, нити заузела било какав став.

7. Добро је када се реализација ППП **укрсти с реализацијом и других сродних пројеката**, боље се користе ресурси и постижу се бољи резултати.

8. **Основе предшколског програма нису довољно разрађене нити прилагођене раду с ромском децом.** Васпитачи који раде са ромском децом у ППП, морају бити умешнији и више се трудити.

5.3.4. Обухват деце на болничком лечењу и деце са сметњама у развоју

У Србији већ од 70-тих година прошлог века постоји традиција ПОВ деце која се налазе на **дужем болничком лечењу**. Улазак васпитача у дечје болнице и организовање васпитних и игровних активности, увелико мења атмосферу у којој живе та деца.

У већим градовима, где се махом и налазе дечје болнице, организује се ППП и за ту децу. По подацима МПС, у тренутку прикупљања података у Србији је било укупно **1.527 деце**²⁶, од тога у Београду 1.079, у Краљеву 174, у Нишу 95 (МПС Извештај о ППП 2007/08). Али, и у неким већим градовима није организован рад с том категоријом деце (Нови Сад, Пожаревац).

Обухват **деце са сметњама у развоју** је изузетно мали. По подацима МПС, ППП је обухватио укупно 392 деце у васпитним групама у вртићима (развојна одељења) и 136 деце у основним (специјалним) школама, што чини укупно 528 деце (МПС Извештај о ППП 2007/08). По проценама из Унеска, укупан проценат деце са сметњама у развоју (све категорије узете заједно: деца инвалиди, деца са физичким и чулним хендикепима, деца ментално заостала, деца са озбиљнијим проблемима у комуникацији и развоју говора, деца са социјално-емоционалним поремећајима, те она с комбинованим сметњама) износи негде око 10% у укупној популацији. То значи да би у једној кохорти деце која треба да се укључе у ППП у Србији, требало да буде око 7-8 хиљада ове деце. Чак и ако се има на уму да деца с најтежим облицима поремећаја и не би могла да се укључе у ППП, следи закључак да је обухват деце са сметњама у развоју негде испод 10%. А та деца и њихове породице заиста имају посебне потребе за укључивање (наравно, на адекватан начин) у једну образовну меру какав је ППП. Посебно пак забрињава податак из извештаја школских управа да те институције нису оспособљене да се суоче са овим озбиљним проблемом.

У МПС обрасцу за прикупљање података о ППП види се да се од предшколских установа редовно тражи да наведу које мере предузимајуу циљу повећања обухвата деце из осетљивих група” (МПС Извештај о ППП 2007/08, Прилог 2). Из тог прилога се види да од 15 школских управа 8 није навело никакве специфичне мере за остваривање тог циља. Од мера које су предузеле поједине школске управе наводе се: да се деца са сметњама у развоју интегрису у редовне групе (две управе наводе да имају и посебне групе за ову децу); број деце у васпитним групама које обухватају децу са сметњама у развоју је мањи; ангажују се стручни сарадници; остварује се сарадња с развојним саветовалиштима из домова здравља, са Црвеним крстом, центрима за социјални рад и невладиним организацијама, а у Крагујевцу је формиран и Регионални центар за децу са сметњама у развоју.

Закључци о обухвату деце са сметњама у развоју ППП

Обухват ППП деце са сметњама у развоју је испод 10%, што говори да су ова деца у највећој мери запостављена. Додатни проблем је то што предшколске институције и кадар у њима нису припремљени и оспособљени за рад са овом децом.

Закључци о обухвату деце из дефаворизованих група ППП

ППП је као мера у области образовања уведен у циљу продужавања основног образовања у Србији и ради боље припреме деце за полазак у школу. НПА је тој функцији додао функцију остваривања права на образовање све деце (посебно деце из дефаворизованих друштвених група). Ту исту димензију на још изричитiji начин истиче глобални програм *Образовање за све* (УНЕСКО) који је прихватила и Србија. *Стратегија за смањење сиромаштва у Србији* увела је нову димензију ППП – он је сагледан као један од дугорочних механизма за смањење сиромаштва, под условом да се обезбеди потпуни обухват деце из дефаворизованих група.

Заједничко за планове у свим националним стратешким документима јесте то да се ППП обухвате **сва деца**, а да би се то остварило требало је створити услове да се обезбеди **потпуни обухват деце из дефаворизованих група и обезбедити добар квалитет ППП**.

²⁶ Нормално је да број обухваћене деце варира током године.

Анализа реализације ППП у две протекле школске године даје основа за закључивање о томе да ли су интенције и планови из тих стратешких докумената остварени и који чиниоци утичу на њихово остваривање. На основу анализе могу се извући следећи закључци:

1. 1. **Није остварен циљ о потпуном обухвату деце ППП.** По разним изворима, између 5% и 17% деце није обухваћено ППП у школској 2007/08. години (због несагласности и непоузданости података овај налаз се мора још проверавати).

2. 2. Постоје **велике регионалне разлике** у погледу обухвата деце. Најмањи је у неким мање развијеним регионима и општинама (у неким од тих средина и испод 50% обухвата).

3. 3. **Политика обухвата деце из дефаворизованих друштвених група није остварена:** а) изузетно је низак обухват деце са сметњама у развоју (по проценама око 10%); б) не постоје или су непоуздани подаци о обухвату ромске деце, а податак да је 45% њих обухваћено ППП изгледа да је прецењен; в) обухват сеоске деце је далеко иза обухвата градске деце (око једне четвртине сеоске деце није обухваћено ППП); г) обухват деце из најсиромашнијих друштвених слојева и из делова популације са најнижим образовањем је око 50%; д) врло је вероватно да је изузетно мали обухват деце код које постоји кумулативно садејство више неповољних фактора (нпр. деца из неких заједница које спадају у дефаворизоване социјалне групе у сеоским подручјима – као што је то случај с децом из ромских махала или из планинских села источне и југоисточне Србије).

4. 4. Подаци о условима у којима се реализује ППП за децу из дефаворизованих група показују не само да је обухват деце из тих група нижи него да је и **квалитет ППП за ту децу лошији** (в. 5.4. Анализа параметара квалитета реализације ППП).

5. 5. Закључци о обухвату и квалитету ППП (на основу анализе услова у којима се реализује) сагледани заједно, **озбиљно доводе у питање остваривање ефеката** који су планирани у стратешким документима за децу из осетљивих група.

5.4. Анализа параметара квалитета реализације ППП

Образлажући разлоге за увођење ППП, истакли смо да квалитетно ПОВ може утицати на дечји развој, на побољшање школских постигнућа целокупне популације ученика, посебно деце из дефаворизованих социјалних група, њихово оспособљавање за боље и успешније даље школовање, што повећава њихове шансе за запошљавање и продуктивност на тржишту рада, а може дугорочно подстаћи и економски развој земље. Пошто је квалитет кључни елемент утицаја, ми смо нашу анализу утицаја ППП проширили и на анализу основних параметара од којих зависи квалитет ППП.

Са становишта ефеката ППП, веома је важно какво предшколско образовање дете похађа и колико дуго. Истраживања показују следеће: *похађање* предшколске институције (у поређењу са непохађањем) убрзава дечји развој; *дужина* похађања предшколске установе је у вези с бољим интелектуалним развојем, развојем самосталности, концентрације и социјабилности детета (целодневна настава нема бољи ефекат него полудневна); *квалитет рада* предшколске установе у директној је вези с бољим интелектуалним и социјалним развојем деце; што је боље и више *обучен кадар* који ради с децом, деца више напредују (квалификованост и обученост кадра имају највећи утицај на квалитет рада и посебно су повезани с бољим постигнућем у припреми за читање и у социјалном развоју); деца боље напредују у условима где се подједнако води рачуна о *образовном и васпитном* аспекту; *деца из осетљивих група* могу значајно добити од квалитетног предшколског образовања; активно *укључивање родитеља* подстиче интелектуални и социјални развој деце – врста и квалитет њихових активности с децом битнији су од њиховог социјалног статуса и образовног нивоа, тј. више утиче шта родитељи раде са децом, него ко су они (*Sylva et al., 2003*).

Анализирајући услове у којима се реализује ППП у нашој земљи, издвојили смо следеће параметре квалитета:

а) **где се реализује ППП**, у вртићу или у школи и квалитет **простора** у коме се реализује ППП (величина, опремљеност, прилагођеност деци датог узраста);

б) **време** када се реализује рад с децом и **дужина трајања** обуке;

в) **број деце** у групи;

г) **превоз деце** до места где похађају ППП;

д) **обученост и припремљеност кадра** који реализује ППП;

ђ) **пружање стручне помоћи** кадру у току реализације ППП;

е) постојање **помоћних материјала и литературе за васпитаче** о реализацији ППП;

ж) квалитет **инструктивних материјала** за децу.

(а) У Србији, ППП се скоро у целини реализује у **организацији предшколских установа** – ту је **93,7% деце**, а у организацији основних школа реализује се ППП само за **6,3% деце**²⁷. То је добро, јер су услови у предшколским установама боље прилагођени узрасту, циљевима и начину рада с децом овог узраста.

У извештајима МПС (2006/07. и 2007/08) већина просветних саветника наводи да постоје значајне **разлике у просторним условима и нивоу опремљености** васпитних група дидактичким средствима, играчкама и потрошним материјалом. Просторе предшколских установа углавном оцењују као адекватне до оптималне, док најнеповољније оцењују простор основних школа у сеоским срединама или у издвојеним одељењима основних школа²⁸ (простори прокишњавају, немају санитарни чвор, недовољно су осветљени, са лошим подовима, без грејања, деца раде у ходнику јер нема простора и сл). И просветни саветници и информатори у студијама случаја наводе да услови у основним школама, где се реализује ППП²⁹, често нису примерени деци предшколског узраста: ни амбијент, ни намештај, ни организација, ни опрема простора (школске клупе, недовољно потрошног материјала, дидактичких средстава и играчака, сав материјал и продукте рада морају да склопе након завршетка рада итд).

(б) **Две трећине деце** у предшколским установама **обухваћено је четворосатним ППП** програмом: целодневним 35,3% деце, а четворосатним програмима 64,7% (Обухват деце, 2007). Четворосатни програми су углавном концентрисани у сеоским подручјима, у мање развијеним регионима, похађају их деца која већином нису била у ПОВ (сеоска, ромска деца, деца незапослених и сиромашнијих) и ти програми трају краће. Подаци МПС показују да се у 80–100% васпитних група у Србији четворосатни програми реализују у трајању од годину дана (МПС Извештај о ППП 2007/08). Међутим, када се анализира обухват деце из дефаворизованих социјалних група (в. део текста о обухвату сеоске, сиромашне и ромске деце) и теренски извештаји из студија случаја, онда се суочавамо с податком да управо ова **деца којој је ППП најпотребнији углавном похађају краће програме** (законски минимум од 6 месеци, некада чак и краће.)

Важно је погледати и време када се реализује ППП. Око четвртине васпитних група у Србији реализује ППП у поподневним сатима. Ово такође може бити ограничавајући фактор јер је реч о малој деци која се заморе до поподне и мање су тада ефикасни. Посебан проблем је истакнут у студијама случаја: нека деца стигну пре подне, па чекају да се заврши настава у нижим разредима и онда тек крећу на свој програм – што је озбиљан замор за дете овог узраста.

(в) Прописани број деце у групи за ППП је од 5 до 26. Међутим, у **четвртини васпитних група ППП у Србији број деце прелази прописани норматив**³⁰. Када имамо на уму узраст деце и чињеницу да је око 40% деце из ППП по први пут укључено у ПОВ, превелики број деце у групи је озбиљан лимитирајући фактор за квалитетан рад, посебно с децом из депривираних социјалних група. С друге стране, у око 5% васпитних група налази се до петоро деце у групи³¹. Ни ово није предност за индивидуализован рад с дететом, јер је за сеоске и неразвијене средине карактеристичан мали број деце, а ППП се у тим срединама реализује често у неодговарајућим условима (нпр. у комбинованим одељењима, в. део о обухвату сеоске деце ППП).

(г) **Превоз деце** до простора где се реализује ППП је **потенцијални проблем** из два разлога. Један је удаљеност коју треба да пређе дете узраста 5,5–6,5 година (чак и ако се вози то може бити за њега заморно, временски захтевно, јер мора раније устати или дуже остати чекајући јавни превоз), а други је обезбеђивање плаћања тог превоза. Према прописима, превоз би требало да обезбеди општина, али судећи по теренским извештајима из студија случаја, у пракси се то различито решава: превоз деце организују родитељи или општина, а бива да деца путују ђачким аутобусом или возилом установе. Неки родитељи су наводили као разлог за то што децу нису послали у ППП управо удаљеност установе (АЖС, 2008), а има и општина које немају новца за плаћање превоза. У мање развијеним општинама и регионима слабије је развијена мрежа предшколских установа, терен је разуђенији, мање је деце и самим тим већа је потреба да се деца превозе до установе са ППП, а мање су могућности како институција (општине), тако и породице (родитеља) да га обезбеде.

²⁷ Обухват деце припремним предшколским програмом у организацији предшколске установе у школској 2007/2008. години и Обухват деце припремним предшколским програмом у организацији основне школе у школској 2007/2008. години, МПС, 2007.

²⁸ Подаци указују да је око 290 учитеља ангажовано на остваривању припремног предшколског програма, било у оквиру посебно организованог четворочасовног програма, или у оквиру рада комбинованих одељења (Извештај о реализацији ППП у школској 2007/8, 2007).

²⁹ Учионице у којима се остварује и ППП и настава за ученике нижих разреда основне школе.

³⁰ Највише васпитних група у којима број деце прелази прописани норматив од 26 деце налази се на територијама школских управа Београд (303), Нови Сад (134), Ниш (80) и Пожаревац (71).

³¹ Највећи број васпитних група у којима је број деце до 5, евидентиран је на територији школских управа Крушевац (36), Лесковац (23) и Нови Сад (21).

(д) **Обученост и припремљеност кадра** је један од кључних фактора квалитета ППП. Према мишљењу стручњака за ПОВ (МПС и фокус група) ово је најслабија тачка ППП. Наиме, није организована систематска обука за рад у ППП³² и у Каталогу акредитованих програма обуке кадра у образовању (ЗУОВ) није наведен ниједан такав програм. Проблем је већи у срединама где ППП реализују учитељи, јер су васпитачи по свом базичном образовању боље припремљени за рад у ППП, ближи су им принципи рада с предшколским узрастом и циљеви ППП. Проблем представља и то што најчешће ППП реализују млади васпитачи који немају довољно искуства, знања и додатних обука да би могли креирати програм високог квалитета за децу и прилагођавати га, индивидуализовати према специфичним условима. У пракси се дешава да ППП често реализују млади васпитачи, јер радно време у ППП покрива свега 75% ангажмана, што за собом повлачи мању плату, и искусни васпитачи га зато избегавају.

Проблем на који се указује у подацима из студија случаја јесте сколаризација рада са децом предшколског узраста (чему су склонији учитељи него васпитачи), тј. да се користе садржаји и методе који су примеренији школи него вртићу, као што је учење деце да читају и пишу, континуирано седење по 30 минута, превелик број појмова који се обрађује у појединим темама, захтеви који личе на школске, чак и увођење домаћих задатака (Извештаји из студија случаја, 2008).

У теренским извештајима из студија случаја напомиње се да је у срединама где су држани неки сродни видови обуке (попут пројекта *Проширивање укључености ромске деце у ППП*) то било од велике користи васпитачима и учитељима у реализацији ППП.

Према подацима добијеним из МПС, избор програмског модела (модел А или модел Б) из Опшних основа предшколског програма није кључно важан за квалитет рада васпитача у ППП. Од типа модела, много је битније искуство и оспособљеност самог васпитача за рад.

Специфичан проблем на Косову и Метохији је недостатак васпитача за реализацију ППП, посебно у основним школама које организују овај програм.

(ђ) **Стручну помоћ** у току реализације ППП, предвиђено је да васпитачима углавном пружа стручна служба предшколских институција и просветни саветници из школских управа МПС. У Србији много установа нема стручне сараднике (има свега 320 стручних сарадника), а на терену је дошло и до смене генерација међу стручним сарадницима и млади нису прошли различите обуке којима би се боље припремили за рад. У школским управама МПС постоји само по један просветни саветник и то „општег типа“, што значи да не мора бити стручњак за ПОВ. С обзиром на величине региона, јасно је да су врло ограничене могућности да саветници систематски прате и помажу колегама у реализацији ППП на терену. Можемо рећи да су, што се стручне помоћи тиче, васпитачи већином препуштени себи и свом знању и искуству те евентуалној размени знања с колегама који реализују ППП.

(е) Поред Опшних основа предшколског програма, упутстава које је за рад у ППП сачинило МПС и материјала о моделима А и Б, **не постоје специфични помоћни материјали и литература за рад у ППП**. У неразвијеним, сеоским срединама, овај проблем је додатно изражен јер су много слабије опремљене библиотеке (школе и предшколске установе) и васпитачима је мање доступна шира литература која би им могла помоћи у раду.

(ж) Када се увео ППП, многи издавачи су кренули да штампају **инструктивне материјале за децу**, углавном у виду радних листова из српског, математике и познавања природе и друштва. Из личног, несистематског увида у квалитет тих материјала, можемо рећи да они **у великој мери доприносе сколаризацији рада** у ППП. Дешава се да су садржаји који припадају првом разреду основне школе једноставно преведени у ППП и то без озбиљног прилагођавања деци млађег и развојно другачијег узраста и способности. Несумњиво би било неопходно детаљно стручно анализирати инструктивне материјале који се користе у раду с децом у ППП, јер ако су превише школски, неприлагођени деци овог узраста, онда могу имати негативне ефекте и изазвати управо супротан ефекат од оног који ППП желимо да постигнемо: могу децу одбити од школе уместо да их припреме и мотивишу за њу. Чини нам се да би требало у раду с васпитачима у ППП користити духовити мото саветница из Сектора за предшколско МПС (Ј. Богданов, Љ. Маролт и В. Дасукидис): „Нема свезака, нема радних листова!“

³² Било је само неколико семинара које су држале саветнице из сектора за предшколско МПС. У МПС су покушали да новац за обуку кадра за рад у ППП обезбеде из НИП, али пројекат није прихваћен.

Закључци о квалитету рада у ППП

Када сумирамо параметре квалитета рада у ППП у целини, можемо рећи да су остварени неки од сновних **предуслова** да рад у ППП буде квалитетан:

– Успостављени су институционални, финансијски и кадровски услови да се реализује ППП као обавезна мера за сву децу узраста 5,5–6,5 година.

– Усвојене су Опште основе предшколског програма, са делом који је посебно посвећен ППП и у коме су дати модел А и модел Б, што је за васпитача водич и оквир за рад.

– Највећим делом ППП се реализује у организацији предшколских установа, што је важан предуслов квалитетног рада.

– Програм углавном реализују васпитачи, што је такође добро јер су они боље припремљени и обучени за рад са децом овог узраста.

– У највећем броју васпитних група четворосатни програм се реализује у трајању од годину дана.

Озбиљни **лимитирајући фактори** да се реализује висок квалитет ППП, а тиме остваре и његови пуни ефекти, посебно за децу из дефаворизованих средина јесу:

– Непостојање предшколских установа у разудјеним сеоским и неразвијеним крајевима Србије.

– Неодговарајући услови за реализацију ППП (простор, опрема, намештај, дидактичка средства, играчке итд.) најчешће у руралним и неразвијеним крајевима.

– Сиромашна, сеоска и ромска деца чешће похађају ППП програме који краће трају (четворосатне у трајању од 6 месеци), него деца из градских средина.

– Велики број деце у васпитним групама.

– Није организована систематска обука кадра (васпитача и посебно учитеља) за рад у ППП, а немају ни организовану систематску и сталну стручну помоћ, као ни додатне штампане материјале или литературу.

Дакле, главни општи ризик за добру реализацију ППП у Србији представљају непостојање систематске обуке кадра за рад у ППП, непостојање систематске стручне подршке њиховом раду и величина васпитних група. Озбиљни ограничавајући фактори се додатно појављују у реализацији ППП за осетљиве групе (сиромашна, сеоска и ромска деца) – дакле, управо за оне где је потребно компензовати ефекте сиромашних и нестимулативних средина из којих долазе – то су неодговарајући простор и време реализације ППП, недостатак опреме, дидактичких материјала и играчака за децу у ППП, ризик од сколаризације ППП у садржајима и начину рада с децом у ППП.

Ефекти примене ППП

Свима је јасно да је рано говорити о ефектима примене ППП. Међутим, није рано да се на основу досадашњих сазнања побољшају мере праћења реализације ППП, као и да се припреме и испланирају прве провере његових ефеката на узорцима деце.

Тренутно имамо три извора из којих можемо закључивати о првим ефектима ППП, два квантитативна и један квалитативни: а) извештај ЗУОВ с прелиминарним подацима евалуације примене и ефеката ППП; б) упоредно истраживање постигнућа на тесту готовости за полазак у школу деце која су похађала ППП и која нису, стручних сарадника Весне Јањевић-Поповић и Тање Туфегђић-Узелац у Основној школи „20.октобар“, Нови Београд; в) мишљења информатора из локалних средина (реализатора ППП или особа задужених за његово праћење) у студијама случаја (Извештаји из студија случаја, 2008).

А) Из прелиминарних резултата који нам стоје на располагању можемо само закључити да **ППП не остварује у пуној мери своју компензаторну улогу**, тј. да су мање обухваћена деца из ризичних група (сеоска, сиромашна, ромска).

Б) У овом малом истраживању упоређивана су постигнућа деце (1999. и 2000. годиште) на поласку у школу 2006. и 2007. године. Генерација 2000. прва је похађала ППП. Према добијеним резултатима, разлике између ове две групе деце нису статистички значајне (нешто су бољи резултати 2007). Анализом појединачних резултата примећује се да су побољшани најнижи резултати на невербалним суптестовима, што говори да би требало очекивати да похађање ППП има компензаторну улогу. У овом истраживању колегинице указују и на следеће проблеме: сколаризовање рада у ППП (нпр. навежбавање деце за рачунање у оквиру прве десетице, а да немају формиран појам броја); питање израде програма прилагођеног потребама и предзнању конкретне групе; период од 6 месеци кратак је за припрему за полазак у школу (догађа се да деца која су била само у припремном програму показују лошију графомоторику и слабије резултате на невербалном тесту Вилијамс). Ове резултате моћи ћемо проверити након анализе података о генерацији која се уписује у први разред 2008. године.

В) По мишљењу свих информатора у теренском испитивању, ППП је имао позитивне ефекте, а негативних није било. Према њиховом искуству, позитивни ефекти су знатно већи обухват деце, посебно ромске, и знатно боља припремљеност за школу (развој социокултурних навика, предзнања, комуникације с другима, развој социјалних способности, интеграција детета у колектив, подстицање културе изражавања, бољи резултати на тестовима готовости за полазак у школу). Неки од васпитача су чак изненађени деčјим постигнућима³³. Општи је утисак: **добро је што је уведен ППП, боља је реализација у другој години примене** и да би требало од године до године поправљати уочене проблеме.

На основу ових скромних налаза, можемо **закључити** да је ППП оправдао своје увођење, да има позитивне ефекте, али не у довољној мери већ би се морало систематски радити на поправљању уочених недостатака, а тиме и на подизању квалитета рада у ППП.

6. ФИНАНСИРАЊЕ ПРИПРЕМНОГ ПРЕДШКОЛСКОГ ПРОГРАМА

6.1. О финансирању ППП у Србији

Похађање ППП је бесплатно, финансира се из буџета РС (Правилник о општим основама предшколског програма, 2006). Прописани минимум за похађање ППП је 4 сата дневно у трајању од 6 месеци. Скоро по правилу, предшколске установе организују дуже трајање, преко целе школске године, и веома је добро да држава финансира и ово дуже трајање.

Међутим, када се анализира реализација ППП у пракси, поставља се питање колико је похађање ППП заиста бесплатно. Наиме, део трошкова падају на терет родитеља: превоз детета до предшколске установе, куповина инструктивних материјала (нпр. радних листова), куповина потрошног материјала (оловке, гумице, бојице, фломастери, папири и сл.), као и ужина, оброк за дете (посебно ако дете мора да чека јавни превоз, или због организације ППП мора већи део дана да проведе ван куће), гардероба за вртић и сл. У неким случајевима невладине организације (нпр. Ромски центар) обезбеђивале су новац за ове додатне трошкове за сиромашну децу³⁴, а често су и васпитачи или учитељи помагали веома сиромашној деци.

Када треба превозити децу до установе у којој се реализује ППП, општине су дужне да га обезбеде. По извештајима МПС, **проблем превоза** се у пракси различито решавао. Према подацима из студија случаја, у неким срединама, посебно за ромску децу, превоз до сада није био обезбеђен већ је остајало на родитељима да се снађу (Извештаји из студија случаја, 2008). **Куповина инструктивних материјала, потрошног прибора или obroка** за дете представља проблем за децу из веома сиромашних породица, али и за бројне друге је озбиљан терет, јер велики број породица са децом у РС припада категорији сиромашних. У неким извештајима из студија случаја и васпитачи се жале да су сами морали да плаћају и набављају материјал за рад с децом у ППП: „Једино ми је било тешко што сам свој дидактички материјал куповала, носила, копирала (и плаћала). Од вртића нисам имала ту врсту подршке.“ (Извештаји из студија случаја, 2008).

Дакле, можемо **закључити: и поред системски обезбеђеног финансирања из буџета РС, похађање ППП није сасвим бесплатно за породицу**. Породица има додатних издатака који су чак већи у сеоским и неразвијеним срединама (јер је ту вртић удаљен од дететове куће, а то изискује и превоз, оброк за дете итд.), што додатно угрожава квалитет реализације ППП за осетљиве групе деце којима је ППП управо најпотребнији.

³³ Изјаве васпитачица: „Ефекти су заиста велики. Очигледно је колико деца напредују на крају програма у односу на септембар месец, колико новог науче.“ Или: „Драстичне промене код деце! Очекивала сам промену, али нисам очекивала да ће се десити толика позитивна промена, посебно код ромске деце, колико су сазнали, научили, стекли радне и хигијенске навике и променили понашање.“ (Извештаји о реализацији ППП за специфичне групе деце у десет локалних средина у РС – студије случаја, 2008).

³⁴ У неким срединама су обезбедили ромској деци и обућу и хигијенски пакет. Било је случајева да родитељи више нису доводили децу у ППП пошто су узели помоћ за њих, (Коловрат, Извештај из студија случаја, 2008).

6.2. Улагање у предшколско образовање у Србији и одабраним земљама

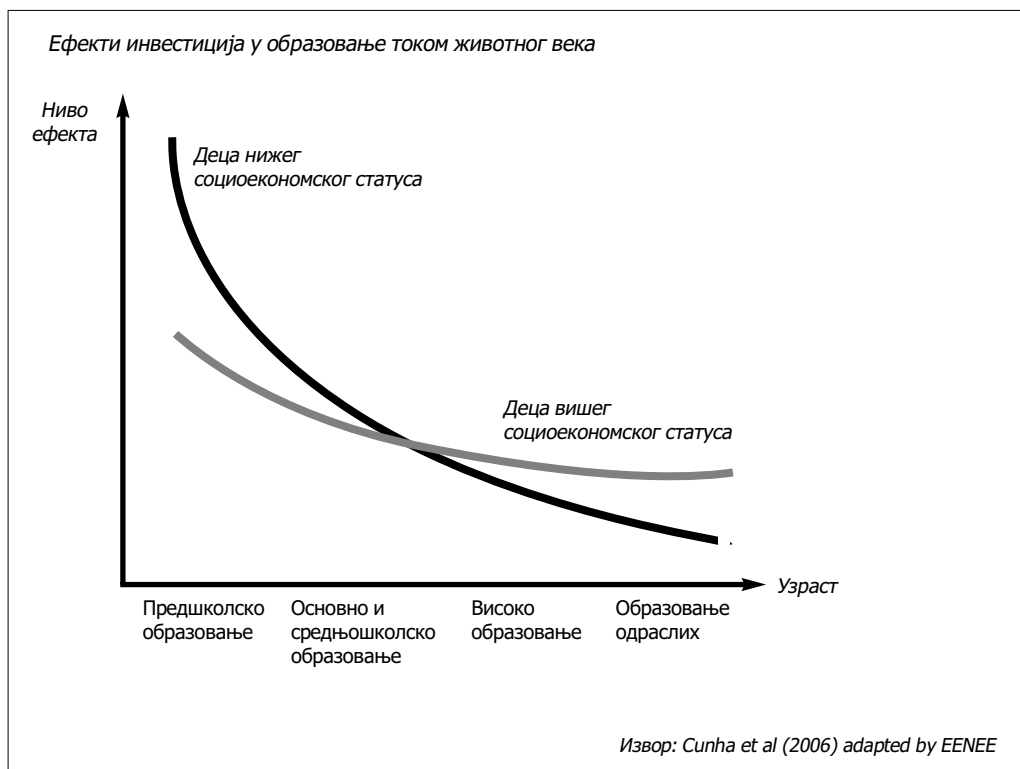
Упоредиви подаци за предшколско образовање у Европи и другим земљама много су мање структурирани него они за остале нивое образовања. Ова чињеница је још израженија у Србији. Имајући у виду да нема упоредивих сетова података, покушаћемо да предочимо основне чињенице које се односе на улагања у предшколско образовање у Србији. Да бисмо обезбедили основне елементе за разматрање нивоа улагања, представитићемо неке компаративне податке, пре свега за земље чланице ЕУ, а затим и ОЕСД-а.

С обзиром на горе наведено, кренућемо од кратке презентације основних налаза који се односе на значај раних улагања у предшколско образовање и представити две тачке могућег компаративног приступа улагању у предшколско образовање у Србији и у земљама ОЕСД-а, односно ЕУ.

Значај улагања у раној фази

Припремајући основне материјале за документ Европске Комисије о *Једнакости и ефикасности у образовању* (ЕУ 2006/1), стручњаци су закључили да је у сектору образовања „потребно јавне инвестиције приоритетно усмерити ка образовању на најмлађем узрасту“ (ЕУ 2006/2, 16). **Уколико су улагања на што ранијем узрасту, тада су користи из угла ефикасности и једнакости највеће.** (Исто). Од превасходног је значаја разумети да јавно улагање у образовање у раном детињству није једнако важно за цело становништво. Предшколско образовање има „највеће стопе враћања (...) код најугроженијих категорија“ (ЕУ 2006/1, 3, слика 1 из истог извора).

Иако неки докази наводе на закључак да „позитивни ефекти раних инвестиција пропадају током животног века образовања, осим уколико бивају допуњени каснијим интервенцијама“, за концепт друштвене укључености и ефикасности кључно је створити свест о томе: а) „велике су шансе да непостојање улагања у веома раној фази доведе до високих трошкова улагања касније (...) (исто); и б) да „чини се да се бољи резултати остварују интензивнијим програмима образовања (...)“ (исто).

Стручњаци додају да је важно усмерити се: на једнакост и садржај пре него на структуре; на трајање похађања предшколских установа; на однос између родитеља и вртића; на обуку и радне услове за васпитаче у предшколским установама, јер се уз те елементе предшколског образовања могу остварити резултати који економски, али, што је још важније, друштвено и индивидуално заслужују значајна улагања у образовање у раном детињству.

Поређење улагања и уписа у предшколске установе

Удео предшколског образовања у БДП

Према Levitas & Herczynski (2006), Србија је 2005. године од свог БДП за предшколско образовање издвојила **0,43%** од укупног издвајања од за образовање – **4,53%**.

Табела 5. „Финансирање и управљање у основном образовању у Србији: налази и препоруке“, Levitas & Herczynski (2006, извештај наручило Министарство привреде).

2005. БДП = 1.628.500.000	Република		Локалне власти		Укупно	
	у РСД	% БДП	у РСД	% БДП	у РСД	% БДП
Предшколске установе			6.949.931	0,43%	6.949.931	0,43%
Основне школе	28.329.319	1,74%	5.113.771	0,31%	33.443.090	2,05%
Средње школе	14.963.484	0,92%	2.465.154	0,15%	17.428.638	1,07%
Ђачки стандард (ђачки домови)	927.317		2.213		929.530	
Високо образовање	11.611.381	0,71%	55.375	0,003%	11.666.756	0,72%
Студентски стандард (студентски домови)	2.093.401		1.699		2.095.100	
Министарство просвете (укључујући спорт и институте)	1.248.059		6.925		1.254.984	
Укупно	59.172.961	3,63%	14.595.068	0,90%	73.768.029	4,53%

Уколико упоредимо удео улагања у предшколско образовање у Србији са просечним улагањима у земљама ЕУ или ОЕЦД-а, уочавамо да је **просек у земљама ОЕЦД** за 2004. годину **износио 0,5%** што је на истом нивоу као и у ЕУ 19 које су такође чланице ОЕЦД-а (ОЕЦД 2007, 206)³⁵. Према томе, **процент БДП уложен у предшколско образовање у Србији био је нижи него просек улагања у земљама ОЕЦД-а и ЕУ**.³⁶

Упоређујући удео БДП који ЕУ земље одређују за предшколско образовање, потребно је размотрити и релативни удео новца за најмлађе. **Земље ОЕЦД-а** су 2004. године **улагале 7,9%** ресурса у образовање предшколца; у Србији је удео био виши и **износио је 9,5%** у 2005. години. Један од разлога за већи удео ресурса био је вероватно то што у Србији основно образовање почиње касније него у земљама ОЕЦД-а. Даћемо и основни показатељ трошкова и добитака (који такође није довољно прецизан нити структуриран), поредећи стопе уписа у предшколске установе у ЕУ и у Србији.

³⁵ Подаци о улагањима у предшколско образовање у студији *Starting Strong II*, 246 битно су различити. И док је по ОЕЦД 2007. Финска инвестирала 0,4%, у подацима *Starting Strong II* о предшколском образовању за исту годину (2004) тај проценат је 1,3. Сличне разлике налазимо и када поредимо Данску: 0,9:2,0, Шведску 0,5: 1,7 итд.

³⁶ За фактички исправно поређење морали бисмо располагати подацима за удео домаћинстава у трошковима предшколског образовања.

Стопа учешћа у предшколским установама

Табела 6. Четворогодишњаци у образовном систему (Eurostat)

	2004.	2005.
ЕУ (27 земаља)	84,5	85,6
ЕУ (25 земаља)	85,1	86,3
Еуро зона (15 земаља)	:	90,7
Еуро зона (13 земаља)	89,4	90,8
Белгија	99,9 (i)	100,0 (i)
Бугарска	72,6	73,2
Чешка Република	91,2	91,4
Данска	93,4	93,5
Немачка	84,3	84,6
Ирска	46,6 (i)	45,4 (i)
Грчка	57,2	57,8
Шпанија	100,0	99,3
Француска	100,0	100,0
Италија	100,0	100,0
Кипар	61,2	61,4
Луксембург	82,8	95,4
Мађарска	92,3	90,7
Малта	97,5	94,4
Холандија	74,0 (i)	73,4 (i)
Аустрија	82,1	82,5
Пољска	35,7	38,1
Португалија	79,9	84,0
Румунија	75,2	76,2
Словенија	77,8	75,9
Словачка	71,7	74,0
Финска	46,1	46,7
Шведска	87,7	88,9
Уједињено Краљевство	92,9	91,8
Хрватска	41,8	44,7
БЈР Македонија	15,6	15,4
Лихтенштајн	52,2	50,6
Норвешка	86,9	88,9

Расположиви подаци за Србију наводе на закључак да је „**учешће деце у предшколском образовању** (сви облици учешћа у јавном сектору за децу узраста од 3 до 7 година) **једно од најнижих у Европи.** (...) У 2005. години износио је 39% (...) (исто 99). Уколико су ови подаци тачни, а претпоставимо да јесу, онда новац употребљен у ту сврху није довољно ефикасно искоришћен.

Стопа уписа је изузетно ниска и расте веома споро: „учешће деце узраста 3–5 у предшколском образовању у протеклих пет година забележило је скромни раст (око 5%)“ (исто 99). Ситуација је још гора кад су у питању социјалне разлике. Са тек „15% деце из најниже квинтиле“ (исто) и са истим процентом ромске популације, изгледи за инклузивно образовање и једнакост у основном образовању и касније у средњем и високом су слаби.

Разматрајући стопу уписа, желели бисмо да будемо потпуно јасни – прво: сматрамо да је **ППП један од ретких, успешних корака у правцу побољшања стопе уписа у предшколско образовање.** Процент ромске деце и деце из сиромашних породица који се уписују у ППП представља значајан компаративни успех и напредак. У периоду 2002–2007, учешће деце узраста 6–7 година порасло је за више од 30 процентних поена (51–83).

Друго, без релативно брзог и **значајног пораста стопа уписа деце узроста 1–4 године, посебно деце из сиромашних породица, културно ускраћене и ромске деце**, Србија ће се вероватно суочити са озбиљним проблемима при покушају да достигне виши ниво друштвене укључености у основном и средњем образовању. Ниске стопе раног уписа представљаће значајну препреку потребним и жељеним битно бољим резултатима становништва на PISA и TIMSS.

7. Примери добре праксе у европским земљама³⁷

У интегралном тексту Примери добре праксе (в. Прилог V) наведени су кључни подаци о ПОВ у Норвешкој, Финској, Чешкој, Мађарској и Словенији. У тексту који следи даћемо кратак резиме компаративног прегледа ових земаља и Србије по кључним параметрима који се наводе у тексту.

Обухват деце

Када се погледа обухват деце ПОВ у европским земљама, неколико важних ствари пада у очи:

1. веома висок проценат деце је обухваћен ПОВ;
2. деца су од нижих узроста (3–4 године) обухваћена ПОВ;
3. у последњих 10 година, постоји тенденција пораста обухвата деце ПОВ, са намером да сва деца буду обухваћена;
4. посебна пажња се обраћа деци из дефаворизованих група (сиромашна, деца с проблемима и тешкоћама у развоју, ромска, сеоска деца), уводе се мере за њихов што већи обухват ПОВ.

У Европи је висок проценат деце обухваћен ПОВ, у просеку око 85%. Има земаља са потпуним обухватом деце (нпр. Француска, Италија, Белгија, Шпанија), а велики је број оних са обухватом преко 90% (Данска, Немачка, Луксембург, Мађарска, Шведска, Норвешка) и то од раних узроста (в. Графикон 1). Нижи или сличан обухват деце као у Србији (51% након увођења ППП) има само неколико европских земаља (Грчка 55%, Хрватска 48%, Пољска 40%, Македонија 15%, Швајцарска 38% и условно Турска 7%).

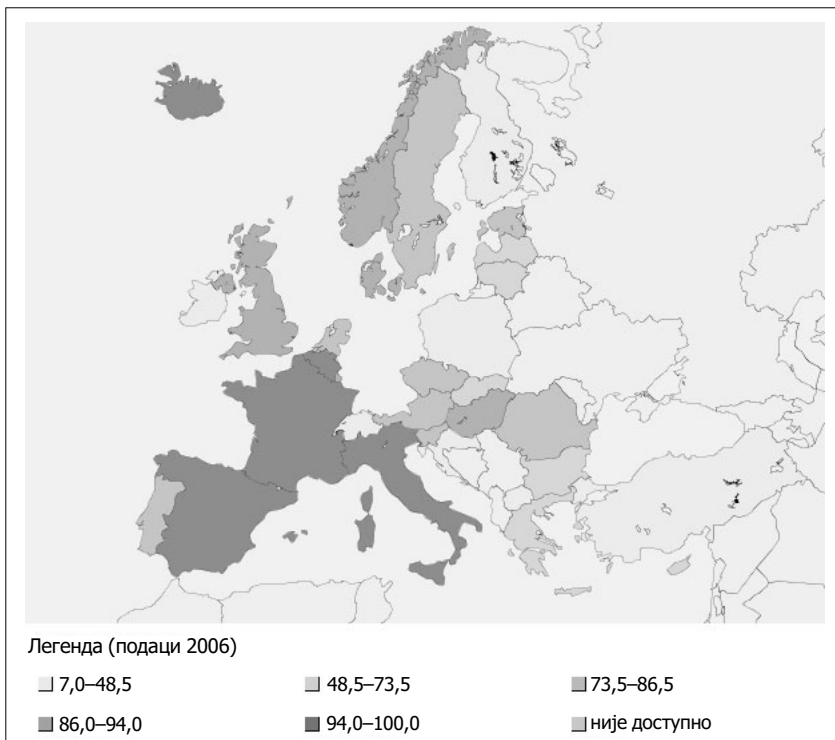
Изнети подаци говоре да је **Србија значајно испод европског просека по обухвату деце ПОВ**. Када се погледа структура података, да похађање ППП значајно подиже обухват деце ПОВ у РС, да свега 35% деце похађа целодневне програме, онда је наше заостајање за европским просеком још веће. Земље се доста разликују по решењима за узраст од 0 до 4 године, али по правилу настоје да обухвате сву децу од 4 године систематским ПОВ, што се види по повећању процента обухвата од 1998/9. до 2006. године (нпр. у Норвешкој са 74,5% на 91,8%; у Мађарској са 88,3% на 92,8%; у Словенији са 62,6% на 79,3).

Обухват деце из дефаворизованих група

У домену предшколског образовања, општа политика у развијеним европским земљама је потпуни и што ранији обухват све деце, а посебно оне која припадају некој од ризичних група (деца са сметњама и тешкоћама у развоју, ромска деца, деца из сиромашних слојева). **Тенденција инклузивног обухвата** ове деце ПОВ настоји да компензује по правилу неповољне услове за њихово одрастање и да им подстакне развој. Због тога се спровode и додатне мере. На пример, у вртићима где се уписује више деце из дефаворизованих група запошљава се више стручних радника, а постоји и додатно потпуно финансирање (Норвешка); већина ове деце се укључује у редовне васпитне групе где им се пружа посебна стручна помоћ (Норвешка, Финска, Чешка, Словенија); деца која долазе из социокултурно депривираних средина могу се годину дана пре поласка у вртић укључити у посебно припремљен програм који воде за то обучени стручњаци (Чешка). За интеграцију деце у заједницу добро је када су деца из дефаворизованих средина укључена у редовне програме предшколских установа, заједно са осталом децом, када не постоји за њих одвојена институција (као нпр. што су ромски вртићи у Прекомурју у Словенији).

³⁷ Интегрални текст примера добре праксе проф. др С. Габера налази се у прилогу овог текста. Овде смо направили кратак компаративни преглед по кључним параметрима који су важни за нашу анализу.

Графикон 1. Процент обухвата четворогодишњака предшколским образовним институцијама³⁸
(Eurostat, 2008)

Иако у Србији немамо поуздане податке о обухвату деце из ризичних група ПОВ, на основу појединих истраживања и анализа можемо рећи да је мали обухват ове деце (нпр. 40-50% ППП), да они најчешће нису уопште покривени ПОВ³⁹, а велики број њих не похађа ни законом обавезни ППП. У Србији не постоје као у другим европским земљама посебне подстицајне мере за повећање обухвата ове деце у ППП и ПОВ у целини, као што су таргетирани програми, појачано учење језика који се користи у школи код деце из мањина, компензаторни програми, посебни програми рада с децом са тешкоћама и сметњама у развоју и учењу и сл.

Курикулум

У европским земљама, као и у Србији, курикулуми за ПОВ су направљени као **начелни принципи, смернице, стручна основа за израду локалних програма**. Курикулуми су **флексибилни, отворени и холистички** оријентисани на подстицање дечијег развоја и учења у духу социокултурних теорија. У Србији, за разлику од других европских земаља, курикулум није циљан, диверзификован за поједине категорије деце (таргетиран), како би се изашло у сусрет њиховим потребама. Иако је курикулум дат у виду основа програма, када анализирамо његове садржаје види се да он увелико наликује на школске програме. Када се овоме дода и то да су инструктивни материјали за ППП прављени по школском моделу, да се некада у пракси дешава да децу у ППП обучавају читању и писању⁴⁰, онда се отвара проблем сколаризације рада с предшколском децом у РС.

³⁸ Индикатор представља проценат четворогодишњака који су укључени у неки вид образовно оријентисане предшколске институције. Те институције могу бити школског или предшколског типа и најчешће се налазе под министарством просвете. У њима је запослен кадар који има квалификацију за образовни рад с децом. Јаслице, групе за игру, центри за дневну бригу о деци и сличне институције, где није неопходан кадар квалификован за образовни рад, нису овде укључене.

³⁹ Отежавајућу околност представља и захтев да родитељи морају донети потврду да су запослени да би се дете примило у вртић, што велики број родитеља из најсиромашнијих слојева не испуњава.

⁴⁰ У студијама случаја се помиње да се ова малформација јавља у пракси.

Диверзификовани облици ПОВ

За развијене земље у Европи је карактеристично да постоје бројни и разноврсни организациони облици ПОВ (нпр. интегрисани вртић 3–6, алтернативни облици, ПОВ у кући васпитача, отворени вртићи, целодневни или скраћени програми итд.). Већина земаља има посебан припремни програм за децу пред полазак у школу и њиме су обухваћена скоро сва деца (нпр. у Мађарској 97% деце узраста од 5 до 6 година; у Финској 96%).

Квалификације стручног кадра

Свуда се захтева трогодишња или четворогодишња висока стручна школа или универзитетско образовање за васпитаче у ПОВ, тј. инсистира се на квалитетној и доброј обуци васпитача и других реализатора програма. Када је више деце из социјално угрожених категорија, онда је и већи број васпитача, мањи број деце у васпитним групама и такав рад је и посебно финансиран. По радном статусу (плате, радно време и др.) васпитачи су изједначени са запосленима у другим нивоима образовања. Нажалост, у Србији васпитачи нису изједначени с колегама који раде на другим нивоима образовања, није регулисано покривање радног времена у ППП (75% недељне радне норме што повлачи за собом и мању плату), а то утиче на селекцију кадра и на квалитет реализације ППП.

Евалуација програма

У европским земљама инсистира се на евалуацији предшколских програма и самоевалуацији предшколских установа. Евалуација је усмерена на различите циљне групе (нпр. стручни кадар, родитеље, локалну заједницу у Норвешкој). И код нас су развијени инструменти за евалуацију и самоевалуацију рада ПУ, али се евалуација не спроводи систематски и доследно.

Однос са окружењем предшколске установе

Сарадња с родитељима, локалном заједницом, локалном самоуправом посебно је истакнута у реализацији ПОВ у Европи. У неким курикулумима се инсистира на уважавању локалне посебности и уважавању потреба и жеља родитеља (Мађарска, Норвешка), на социјалном односу деце и одраслих (Финска), као и поштовању специфичности појединих етничких група које живе у датој средини (Сами у Норвешкој). У Србији је тек у зачетку концепт вртића/школе као културног центра локалне средине и са његовом разрадом кренуло се у Уницефовим програмима *Локални план акција за децу* и *Школа по мери детета у Србији*.

8. ЗАКЉУЧЦИ

Природа и функција ППП

* ППП је уведен 2004. године, Законом о основама образовања и васпитања, у циљу продужавања основног образовања и бољег старта све деце у основну школу. У другим документима је та функција проширена на остваривање права све деце на образовање и избегавање социјалне ексклузије и на једну од мера за смањење сиромаштва.

* Дефинисање ППП у различитим документима није кохерентно изведено: постоје разлике у дефинисању функција ППП, у интересекторском повезивању ове политике, у степену њене операционализације, у погледу инструмената за имплементацију и за евалуацију ППП.

* Влада Републике Србије је обезбедила финансирање ППП и тако остварила основни предуслов да се ППП успешно реализује за сву децу у Србији.

* После увођења ППП, у МПС су дефинисане неке од потребних мера за праћење остваривања образовне компоненте ППП.

* Увођење ППП је потребна и веома корисна мера за унапређивање целине ПОВ. У ситуацији када је општи обухват деце предшколским васпитањем (када се изузме ППП) у Србији низак (у школској 2007/08. он се креће око 40%), увођење ППП је једна рационална мера и један од корака ка стварању услова за подстицај развоја деце у предшколским узрастима.

Методологија праћења остваривања ППП

* Увођење ППП је створило нове изазове за образовну статистику: а) појавили су се нови параметри по којима је требало пратити ПОВ; б) требало би пратити све функције ППП; в) неопходно је да се подаци о обухвату деце ППП **прикупљају рашчлањено** (дезагрегисано) по многим параметрима који су важни за анализу ППП.

* Праћење неких параметара остваривања ППП започели су РСЗ и МПС, али њихове методологије прикупљања и презентовања статистичких података нису усаглашене, па то доводи до различитих података и неусаглашености.

* МПС је започео процес формирања специфичне **базе података о ППП**, али та база није у оквиру општег информационог система МПС (EIS).

* За сада **нема евалуационих студија о примени ППП** које би проучавале стварни процес реализације ППП, његов квалитет у различитим срединама и у различитим условима у којима се реализује, као и евентуалне његове ефекте.

Реализација ППП

* ППП је дао неке несумњиве резултате. Обухват деце у години пре поласка у школу је и иначе био већи, али је увођење обавезног и бесплатног ППП довело до **веома значајног повећања обухвата** те узрасне групе (са око 50% на око 83%, до чак 100% по неким изворима).

* Због проблема у методологији прикупљања података, у овом тренутку **није могуће са сигурношћу утврдити тачан степен општег обухвата ППП**. Тај проценат варира од 83% (АЖС, 2007), преко 89% (РЗС) до око 100% (МПС).

* По постојећим подацима, постоје **велике регионалне разлике** у погледу обухвата деце ППП. **Неразвијена мрежа предшколских установа**, нарочито у мање развијеним регионима Србије и у сеоским подручјима, један је од најзначајнијих чинилаца који објашњавају регионалне разлике у обухвату и квалитету ППП.

* **Највећи проблем је обухват ППП деце из дефаворизованих друштвених група и деце са сметњама у развоју**: код деце са сметњама у развоју обухват се креће негде око 5-10 %; код деце из најсиромашнијих породица око 50%; код ромске деце око 45% (што је непоуздан податак); код сеоске деце (на основу посредних процена) обухват је око 70-75%.

* На основу извештаја МПС и анализе студије случајева с терена постоје јасне индиције да **квалитет ППП прилично варира од једне средине до друге**. Једна од појава која говори о проблему квалитета ППП је доста јасно испољена тенденција **сколаризације рада у ППП** (нека врста имитације рада у првом разреду основне школе која се најјасније испољава при покушајима систематског обучавања читања и писања, код неких облика учења почетне математике, код учесталог коришћења радних листића, задавања домаћих задатака).

* Од **квалитета кадрова** који изводе ППП у највећој мери зависи квалитет реализације ППП и варијације у квалитету у различитим срединама. Кључни параметри који дефинишу квалитет кадрова који реализују ППП: ко су реализатори (васпитачи или учитељи), радни статус оних који раде у ППП (њихово радно време и плате од којих зависи ко ће бити ангажован у ППП), а пре свега обука за реализацију специфичног програма какав је ППП. По свим подацима којима располажемо, није било систематске специфичне обуке реализатора ППП (сем спорадичних случајева).

* За реализацију ППП програма, који је у највећој мери локалног карактера, веома је важна **сарадња локалне самоуправе, локалне заједнице и посебно родитеља**. На основу информација којима располажемо, не постоје системске мере за остваривање те сарадње.

* Једна од важних компонената квалитета ППП, документ **Припремни предшколски програм (курикулум)** није довољно специфично разрађен за примену на целину популације предшколске деце (посебно за децу из осетљивих група која се по први пут укључују у јавне институције какве су предшколске установе).

На основу претходних закључака следе општији закључци:

а) Увођење обавезног и бесплатног ППП је **знатно повећало обухват деце ПОВ** у години пре поласка у школу и **он представља значајан и рационалан корак** ка унапређивању предшколског образовања и васпитања у Србији.

б) **Србија** у овом тренутку **нема систем образовне статистике о ППП који би био сагласан са функцијама ППП** (дефинисане у националним стратешким документима) и **који би омогућавао анализе њихове остварености**. Такође, недостају евалуационе студије у којима би се испитивао процес реализације ППП, његов квалитет и његови ефекти.

9. Препоруке

Анализа обухвата и услова за реализацију ППП у којој су показане слабости, добре стране и могућности ППП, даје основу за читав низ препорука за унапређивање ове важне образовне и социјалне мере.

Препоруке за унапређивање методологије праћења и анализе ППП

У Србији постоје институције и програми који могу на добар начин пружити информациону основу за анализу ППП (РЗС, МПС, DevInfo, АЖС). У ту сврху се већ сада троше институционални, финансијски и кадровски ресурси, па је стога нужно да се на прави начин уреди ова област.

* **Основни правац** за функционално оспособљавање информационе основе за праћење и анализу ППП морао би да обухвати следеће компоненте :

а) Прикупљање статистичких података о ППП **мора бити део информационог система МПС.**

б) Ако се поред **МПС** на том послу анагажује и **РЗС** (има разлога за то), онда између та два система мора постојати **усклађивање и/или подела послова.**

в) У прикупљању података мора се ићи по дубини до **нивоа појединачне институције** која организује ППП (предшколске установе, основне школе) **и појединачног насеља** (на основу РЗС листе насеља по општинама).

г) У прикупљању података, поред образовне **морају се узети и друге функције ППП** (нпр. да је он део права на образовање све деце, социјалне функције – компензаторна функција, функција социјалне инклузије, функција инструмента за смањење сиромаштва и функција јачања инклузивног образовања).

д) Да би се створила информациона основа за анализу различитих функција ППП, **подаци који се прикупљају о ППП морају бити довољно дезагрегисани** да обухватају параметре као што су: пол детета, тип насеља из кога је дете, образовни и/или имовински статус родитеља, национална или етничка припадност, евентуалне сметње у развоју.

ђ) Мора се **унапредити систем анализе и извештавања о ППП.** Садашњи систем који примењује Сектор за предшколско и основно образовање и васпитање у МПС, морао би да се прошири како би обухватио све функције које има ППП.

* Сваки од партнера, а посебно МПС, требало би да иницира и подржава читав низ **циљаних евалуационих студија** да би се на професионалан начин утврдило како се ППП реализује у пракси, какав му је квалитет и ефекти.

Препоруке за дораду концепције ППП

Основна препорука која се овде може сугерисати јесте **међусобно усклађивање и повезивање концепција ППП у постојећим документима** у циљу целовитог сагледавања свих функција које има ППП. Овај концепт би требало да буде презентован и у Предлогу Закона о предшколском образовању и васпитању (који још није усвојен).

Препоруке за унапређивање реализације ППП

Постоје добре шансе да се значајно унапреди реализација ППП. Основни правац за унапређивање реализације ППП је **остваривање оних мера које су већ предвиђене у документима у којима је ППП концептиран.** Овде дајемо конкретне (и оствариве) сугестије за унапређивање праксе ППП у Србији:

Капацитети за реализацију ППП

* Дуплирати број предшколских установа до 2015. године, уз њихово равномерно географско распоређивање (дефинисан задатак у МЦР, 2006). Помоћи локалним самоуправама у сиромашним општинама у изградњи предшколских установа (трансфер из републичког буџета, финасирање из посебних извора, подршка при добијању кредита или ангажовању донатора) водећи рачуна о локалним потребама и условима.

* Институционално оспособити основне школе које организују ППП (квалитет простора и опреме), јер за неке крајеве (посебно руралне) нема за сада бољег решења. Ако ППП у школама реализују учитељи онда се за њих мора организовати систематска и квалитетна обука за реализацију ППП.

Остваривање посебних функција ППП

* Реализовати предузимање посебних мера за повећање обухвата деце из дефаворизованих група ППП (ромске, сеоске, сиромашне деце, деце са сметњама у развоју). За ту сврху користити и механизме и ресурсе које предвиђају НПА, ССС, МЦР, програми за Роме, претприступне фондове, НИП, итд. Да би се то спровело требало би увести **наменски програм ППП за децу из дефаворизованих група**. Унутар ППП, као његов део, требало би да постоји специјално обликован програм за децу из дефаворизованих средина који је у складу са специфичним условима из којих деца долазе и у складу са њиховим потребама.

* Као важна потпорна мера за јачање функција ППП и смањење неједнакости изазваних социјалном депривацијом, неопходно је децу из дефаворизованих група обухватити **предшколским образовањем и васпитањем што раније, на што ранијем узрасту**.

* Једна од неопходних мера за децу из дефаворизованих група јесте **увођење систематског обухвата ове деце годину дана пре поласка у ППП**.

Организација ППП

* **Продужити трајање ППП** с минимума од 6 месеци на целу школску годину, јер МПС већ финансира такво продужење у срединама где се то практикује.

* Кад год су места реализације ППП удаљена од насеља, **локална самоуправа мора обезбедити адекватан превоз деце**.

* Предшколске установе, као главни организатори ППП, морају ангажовати своје запослене **да оснаже сарадњу с локалном самоуправом, локалном заједницом и родитељима** како би ППП све више постајао комунални облик предшколског образовања и васпитања и кроз то брига о правима детета.

* Потребно је подржати **плурализацију облика извођења ПОВ**, развој алтернативних и флексибилних облика (као што то предвиђа НПА). Ово подразумева да се јасно дефинишу стандарди, тј. јасно регулише реализација ових облика рада и да се они суфинансирају из јавних финансија. Ова мера би генерално дизала обухват, ниво и квалитет рада са децом, а тиме доприносила подстицању развоја деце предшколског узраста и јачању функција ПОВ.

Кадрови који реализују ППП

* Где год је могуће спроводити законску одредбу да су васпитачи они који реализују ППП. Обезбедити обавезну **сталну стручну подршку** васпитачима и учитељима у ППП, посебно онима који раде у истуреним одељењима предшколских установа или при основним школама.

* Кључни фактор квалитета кадрова јесте **специфична обука за реализацију ППП**. ЗУОВ би морао бити задужен да организује разраду система обуке и креирање акредитованих програма за стручно усавршавање васпитача и учитеља у ППП. Та обука би морала бити обавеза и предшколских установа и појединих васпитача/учитеља.

* Јасно се мора **дефинисати радни статус васпитача који раде у ППП** (радни ангажман током целе године, плата, посебни додаци за рад у отежаним условима као што су путовање, рад у изолованим селима, рад с децом са сметњама у развоју или са децом која долазе из социокултурно депривираних средина и породица). Решавањем ових питања привукли би се бољи и искуснији васпитачи у ППП – што је кључни фактор његовог квалитета.

Припремни предшколски програм (курикулум)

* Урадити **озбиљну анализу Припремног предшколског програма** (основног курикуларног документа) као што је то тражила Комисија за предшколско васпитање Националног просветног савета. Тај програм се мора преиспитати из угла примене на целу популацију деце на коју се примењује ППП (посебно на децу која из ППП први пут бивају укључена у институционално васпитање, децу из сеоских средина, децу из различитих културних и језичких заједница, децу из породица са социокултурним хендикепом). Тај програм мора избећи опасност наглашене сколаризације, мора нудити програмска решења за децу из наведених осетљивих група, мора имати већу животну релевантност и у њему морају бити наглашени аспекти социјализације, акултурације и подстицаја општег развоја деце.

Унапређивање параметара квалитета ППП (поред квалитета кадрова)

* **Смањити постојећи норматив броја деце у васпитној групи** са садашњих 26, јер је то превелики број за овај узраст. Колики ће бити тај број, зависи од услова и могућности финансирања, поготово ако се ради о децом која у породици немају подстицајне услове за развој, или ако у групи постоји већи број деце са сметњама у развоју (таква тенденција се и спонтано јавила у неким општинама).

* Финансијским средствима Републике и општина и уз помоћ донатора, **решити проблем опремања установа/васпитних група које раде у неразвијеним регионима и сиромашним општинама**: набавка адекватног намештаја, школске и техничке опреме, дидактичких средстава, потрошног материјала за децу (фломастери, бојице, маказе, лепкови, колаж хартија итд.), инструктивних материјала за децу и стручне литературе за васпитаче, јер само тако може бити подржана општа социјализацијска функција ППП и функција акултурације.

Финансирање ППП

* Да би ППП био заиста бесплатан, морају се **осигурати средства за бесплатну ужину и куповину потрошних и дидактичких материјала за сиромашну децу** у ППП (неке општине већ сада то практикују).

* Требало би увести **диференцирано финансирање ППП**, тј. увести већи коефицијент за финансирање ППП у неразвијеним срединама. Алтернативно решење је да се траже други извори за додатно финансирање ППП за таргетиране осетљиве групе и евентуални обухват те деце посебним припремним програмом годину дана пре ППП.

* Основни проблем финансирања ППП решен је тако што се држава обавезала да обезбеди буџетско финансирање. Остаје **отворен проблем** финансирања изградње нових капацитета (изградња предшколских установа) и инвестиционо одржавање које је у надлежности општина. Неопходно би било да се из републичког буџета или на неки други начин омогуће ови видови финансирања за неразвијене општине.

I. Извори података, закони, правилници и стратешка документа

1. Установе за децу предшколског узраста 2007/2008. шк. год. – Република Србија, по општинама, Саопштење број 27 – год. LVIII, 28.02.2008, Републички завод за статистику
2. Статистички подаци о предшколском и основном образовању, Министарство просвете Србије
3. DevInfo база података
4. Попис становништва 2002. године, РЗС
5. Демографска статистика 2005, Републички завод за статистику Србије, Београд 2008.
6. Извештај о реализацији припремног предшколског програма у радној 2006/07. години, Министарство просвете, Сектор за предшколско и основно образовање и васпитање, припремила: Љ. Маролт, саветник
7. Извештај о реализацији припремног предшколског програма, 9. новембар 2006. године, Министарство просвете, Сектор за предшколско и основно образовање и васпитање (саветнице за предшколско: Јованка Богданов, Љиљана Маролт и Весна Дасукидис)
8. Извештај о реализацији припремног предшколског програма у радној 2007/08. години, припремила: Љиљана Маролт, саветник, Сектор за предшколско и основно образовање и васпитање, Министарство просвете
9. Остваривање и развој предшколског програма, Сектор за предшколско и основно образовање и васпитање, Министарство просвете РС
10. Обухват деце припремним предшколским програмом у организацији предшколске установе у школској 2007/2008. години, новембар 2007. године, припремила саветник: Весна Дасукидис, Сектор за предшколско и основно образовање и васпитање, Министарство просвете РС
11. Обухват деце припремним предшколским програмом у организацији основне школе у школској 2007/2008. години, новембар 2007. године, припремила: Весна Дасукидис, саветница, Сектор за предшколско и основно образовање и васпитање, Министарство просвете РС
12. Стратегија унапређивања образовања Рома у Републици Србији, Министарство просвете и спорта РС, 2003, Београд
13. Правилник о општим основама предшколског програма, Просветни преглед, Београд, 3. 10. 2006. године
14. Стручно упутство о организовању Припремног предшколског програма, Министарство просвете и спорта, Сектор за предшколско и основно образовање и васпитање, 11. 04. 2006. године
15. Развој образовања у Републици Србији 2001–2004 (извештај за УНЕСКО), Министарство просвете и спорта, Београд, 2004.
16. Извештаји о реализацији ППП за специфичне групе деце у десет локалних средина у РС – студије случаја, Образовни форум, Београд, септембар 2008. (у тексту Извештаји из студија случаја, 2008)
17. Свеобухватна анализа система основног образовања у СР Југославији, УНИЦЕФ, Београд, 2001.
18. Serbia Multiple Indicator Cluster Survey (MICS) 2005 – Monitoring the situation of children and women, Statistical Office of the republic of Serbia, Strategic Marketing and UNICEF
19. Национални план акције за децу (НПА), Влада Републике Србије, 2004.
20. Национални Миленијумски циљеви развоја у Републици Србији, Влада Републике Србије, 2006.
21. Други извештај о имплементацији Стратегије за смањење сиромаштва, Тим за примену Стратегије за смањење сиромаштва, Влада РС, Београд, 2007.
22. Студија о животном стандарду – Србија 2002–2007, Републички завод за статистику Србије, The World Bank & Department for International Development, Београд, 2008.
23. Евалуација примене и ефеката ППП – прелиминарни подаци, припремила: С. Гашић-Павишић, Завод за унапређивање образовања и васпитања, Београд, 2008.
24. Устав Републике Србије (Службени гласник РС, број 1/ 1990)
25. Уставна повеља Државне заједнице Србије и Црне Горе (Службени лист СЦГ, број 1/2003)
26. Повеља о људским и мањинским правима и грађанским слободама (Службени лист СЦГ, број 6/2003)
27. Конвенција о правима детета УН (1989), УНИЦЕФ, Београд
28. Закон о основама система образовања и васпитања (Службени гласник РС, 62/03, 64/03, 58/04 и 62/04)
29. Закон о основној школи (Службени гласник РС, бр. 50/92, 53/93, 67/93, 48/94, 66/94 и 22/2002)
30. Закон о друштвеној бризи о деци (Службени гласник РС, бр. 49/92, 29/93, 53/93, 67/93, 28/94, 47/94, 48/94, 25/96 и 29/01)
31. Предлог закона о предшколском васпитању и образовању
32. Стратегија за смањење сиромаштва, Влада РС
33. Стратегија привредног развоја Србије 2006–10. године, Влада РС

II. Коришћени материјали (референце)

1. Barnett, W.S., Ackerman, D., Robin, K. (2006): California's Preschool for All Act (Proposition 82): A Policy Analysis, National Institute for Early Education Research, New Brunswick, W
2. Bartic, T.J. (2006): The Economic Development Benefits of Universal Prschool Education Compared to Traditional Economic Development Programs, project report for the Committee for Economic Development, retrieved from the Word Wide Web, sept 2008.
3. Дејановић, В. и Пејаковић, Љ. (2006): Више од незваничне процене – положај ромске деце у Србији, Save the Children, УК и Центар за права детета, Београд
4. Деца из етнички маргинализованих средина: Модул обуке наставника за примену метода активног учења/наставе – упутство за водитеље семинара, Образовни форум, Београд, 2008.
5. Dickens, W. (2006): The Effects of Investing in Early Education on Economic Growth, Policy Brief #153, The Brookings Institution
6. 2006 Elections Impact Analysis: Emerging Shifts and Opportunities on Policies Supporting Families and Children to Age 8, prepared by: M. Howard, Early learning Program, Education Commission of the States, Denver, CO and K. Bonk, P. Sparks, A. Camp, retrieved from the Word Wide Web, sept 2008.
7. Светска декларација о образовању за све (Education for All), UNESCO, 1996.
8. IMF (International Monetary Fund): Poverty and Social Impact Analysis of Economic Policies, A Factsheet – April 2008, www.imf.org/external/np/exr/facts/sia.htm
9. Једнака доступност квалитетног образовања за Роме у Србији, Фонд за отворено друштво, Извештаји о мониторингу, Београд, 2007.
10. Kende-Robb, C. (2008): Poverty and Social Impact Analysis: Is it Working in the World Bank?, United Nations Commission for Social Development, Social Development Department The World Bank, February 8, 2008 NGRF – Effective Guidance: What is Understood bz Impact Analysis, www.guidance-research.org/EG/impact/measuring
11. Кочић-Ракочевић, Н. и Миљевић, А. (2003): Рома and Education (Роми и образовање), Дечји ромски центар, Београд.
12. Локалне потребе у образовању Рома на југу Србије (Пчињски и Јабланички округ), извештај припремио: Радуге Перовић, Un enfant par la main и Помоћ деци, Београд, 2006.
13. Михајловић, М. (2004): Need Assesment Study for the Roma Education Fund – Serbia (without Kosovo), Светска банка, Београд
14. Nolan, B. (2003, 13 November): Social Indicators in The European Union, Paper for the Statistics Users' Conference, „Measuring Government Performance”, London
15. Пешић, М. и сар. (2000): Предшколско васпитање и образовање у СР Југославији, Catholic Relief Services, Београд, доступно на: www.mps.sr.gov.yu/dokumenti/izdawa/predskolsko_vaspitawe_srj.pdf
16. Под ризиком: Социјална угроженост Рома, избеглица и интерно расељених лица у Србији, Програм за развој Уједињених нација (УНДП) Србија, Београд, 2006.
17. Poverty and Social Impact Analysis, DFID Seminar Series, Spring 2003, <http://www.prpsynthesis.org/intropresentation.ppt>
18. www.un.org/esa/socdev/social/documents/side%20events/WorldBank_poverty_and_social_impact.ppt
19. «Pre-school policies 'lack impact'», 2008 , retrieved from Web 5 sept 2008, <http://news.bbc.co.uk/1/hi/education/6966112.stm>
20. Sylva, K., Melhuish, E., Sammons, P., Siraj-Blatchford, I., Taggart, B. And Elliot, K. (2003): The Effective Provision of Pre-School Education (Eppe) Project: Findings from the Pre-School Period, Institute of Education University of London
21. Forster, M., Maas, F. & Marin, B. (Eds.) (2003): Understanding Social Inclusion in a Larger Europe: An Open Debate, Euro-social 71/03, Vienna
22. Хрњица, С. И Сретенов, Д. (2003): Деца са развојним тешкоћама у редовним основним школама у Србији – тренутно стање и ставовски предуслови за потенцијалну инклузију, УНИЦЕФ и Save the Children, Београд
23. Бевс М. (1999), *Financiranje, ucinkovitost in razvoj izobrazevanja (Funding, Efficiency and development of Education)* , Radovljica: DIDAKTA
24. *Education at a Glance 2007 – OECD Indicators*, Paris: OECD
25. EU (2006/1) *Communication from the Commission to the Council and to the European Parliament – Efficiency and Ejuity in European Education and Training Systems (SEC(2006) 1096)* http://ec.europa.eu/education/policies/2010/back_gen_en.html
26. Commission Staff Working Document – *Efficiency and Ejuity in European Education and Training Systems (SEC(2006) 481 final)* http://ec.europa.eu/education/policies/2010/back_gen_en.html

27. Eurostat – Education and training, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1996,45323734&dad=portal&schema=PORTAL&screen=welcomeref&open=/t_edtr/t_educ_indic&language=en&product=REF_TB_education_training&root=REF_TB_education_training&scrollto=0
28. Fullan M. (2007), *The New Meaning of Educational Change*, New York: TCP
29. Levitas, T. Herczynski J. (2006). *The Finance and Management of Primary Education in Serbia: Findings and Recommendations*
30. *Key Data on Education in Europe* (2005), Luxembourg: OOEPC
31. *LIVING Standards Measurement Study* (2008) : Serbia 2002-2007 (ed. Vukmirovic et al.), Belgrade : Publikum.
32. Statistics of Croatia (Croatat), http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/msi/2008/msi-2008_08.pdf
33. Statistical Office of Serbia <http://www.statserb.sr.gov.yu/Rzs/erzs.htm>

III. Консултоване особе (имена су дата азбучним редом)

Министарство просвете:

1. Јованка Богданов
2. Весна Дасукидис
3. Љиљана Маролт

Републички завод за статистику Србије: Владан Божанић

УНИЦЕФ: Владица Јанковић, DevInfo база

Завод за унапређивање васпитања и образовања

1. Мирјана Богдановић
2. Оливера Вејновић

Тим сарадника – инструктора пројекта „Активно учење“ (прикупљање података на терену у студијама случаја):

1. Вера Вулевић, педагог, просветни саветник, Школска управа Министарства просвете, Крагујевац
2. Марица Гаврилов, психолог, ОШ „Др Јован Цвијић“, Зрењанин
3. Радиша Ђорђевић, просветни саветник, Школска управа Министарства просвете, Пожаревац
4. Др Благоица Златковић, Учитељски факултет Врање
5. Стојанка Јаноши, педагог, ОШ „Славко Родић“, Бачки Јарак
6. Драган Кувелић, наставник разредне наставе, ОШ „Милосав Стиковић“, Пријепоље
7. Лидија Нешић, психолог, просветни саветник, Школска управа Министарства просвете, Лесковац
8. Камила Поповић, психолог, ОШ „8 . октобар“, Власотинце
9. Љиљана Симић, психолог, ОШ „Душан Даниловић“, Уб
10. Ангелина Скареп, психолог, просветни саветник, Школска управа Министарства просвете, Ваљево

Информатори – консултоване колеге из предшколских установа и школа:

1. Весна Јањевић-Поповић, психолог ОШ „20. октобар“, Нови Београд
2. Тања Туфегђић-Узелац, педагог ОШ „20. октобар“, Нови Београд
3. Бранка Крповић, васпитачица вртића „Миша Цвијовић“, Коловрат, Пријепоље
4. Весна Станковић, васпитачица вртића „Невен“, Врање
5. Светлана Радосављевић, педагог за посебне и повремене облике рада у Предшколској установи, вртић „Невен“, Врање
6. Јасмина Анђелковић-Ђорђевић, директор Дечјег вртића „Колибри“, Лесковац
7. Биљана Бошковић, психолог Дечјег вртића „Колибри“, Лесковац
8. Брана Спасић, педагог Дечјег вртића „Колибри“, Лесковац
9. Горан Филиповић, директор ОШ „Петар Тасић“ Врање
10. Ана Синадиновић и Мирјана Поповић, учитељице које реализују ППП у Основној школи „Петар Тасић“, Лесковац
11. Јасмина Гојић, психолог ОШ „Вожд Карађорђе“, у Лесковцу
12. Марина Илић, просветни саветник за рад предшколских установа у Школској управи Лесковац
13. Гордана Јеремић, просветни инспектор Општине Уб
14. Драгица Ђодоровић, директор Предшколске установе „Уб“, Уб
15. Гордана Милосављевић Марковић, васпитач Предшколске установе „Уб“, Уб
16. Јелена Симанић, васпитач, Предшколске установе „Уб“, Уб
17. Дидић Љиљана, васпитач, Предшколска установа „Милка Диманић“, општина Власотинце

18. Димитријевић Мирјана, васпитач, Предшколска установа „Милка Диманић“, општина Власотинце
19. Гордана Стојановић, васпитач, Предшколска установа „Милка Диманић“, општина Власотинце
20. Славица Отовић, директор, Дечија установа „Нада Наумовић“, Крагујевац
21. Бранка Станојевић, стручни сарадник, Дечја установа „Нада Наумовић“, Крагујевац
22. Анита Ерић, стручни сарадник, Дечја установа „Нада Наумовић“, Крагујевац
23. Надица Цогољевић, васпитач, реализатор ППП са децом са посебним потребама, Дечја установа „Нада Наумовић“, Крагујевац
24. Оливера Толић, директорка Дечјег вртића „Наша радост“, Крагујевац
25. Мила Митровић, директор установе Дечији вртић „Лептирић“ Лајковац
26. Лукић Александар, директор, ОШ „Димитрије Туцовић“, Јабучје
27. Мирјана Радец, педагог, ОШ „Димитрије Туцовић“, Јабучје
28. Бранка Петровић, директор, ПУ „Невен“, Мионица
29. Радмила Васић, координатор Ромског центра за демократију, Ваљево
30. Тања Димитријевић, директор РЦД, Ваљево
31. Биљана Грујић, психолог, ОШ „П.П. Његош“, ради у Клубу за старе Роме, Зрењанин
32. Јасмина Богданов, психолог, ОШ „П.П. Његош“, Зрењанин
33. Светлана Кочиш, педагог, саветник у Школској управи Зрењанин
34. Добрила Николић, председник ромског удружења „Звезда водила“, координатор пројекта за подстицање обухвата Рома образовним системом, Зрењанин
35. Весна Јелић, педагог, Предшколска установа „Зрењанин“, Зрењанин
36. Олигица Бабић-Бјелић, психолог, Предшколска установа „Зрењанин“, Зрењанин
37. Бранка Благојевић, васпитач, вртић „Црвенкапа“, Зрењанин
38. Сташа Велисављевић, педагог, ОШ „1. октобар“, Ботош
39. Наташа Демић, психолог, ОШ „Јован Цвијић“, Костолац
40. Славица Миленковић, педагог, ПУ „Љубица Вребалов“, Пожаревац
41. Јована Супут и Маја Ремић, васпитачи, вртић „Мајски цвет“, Костолац
42. Николина Вукојевић, васпитач, вртић „Полетарац“, село Крупаја
43. Миладинка Стојановић, васпитач, директор вртића, ДВ „Полетарац“, Жагубица
44. Славица Јанковић, васпитач, директор вртића, ДВ „Мајски цвет“, Велико Градиште
45. Душанка Стојковић, саветник, МПС, Школска управа Пожаревац, канцеларија у Смедереву
46. Катарина Мајкић, педагог, Предшколска установа „Радосно детињство“, Клиса, Нови Сад
47. Мирослав Рауза, психолог, Предшколска установа „Радосно детињство“ Клиса, Нови Сад
48. Сања Брегун, васпитачица, вртић „Бубамара“, Клиса, Нови Сад
49. Станка Јанковић, сарадник, патронажна сестра, ЕХО (екуменска хуманитарна организација – Ромски ресурсни центар), Нови Сад
50. Весна Радуловић, педагошки саветник за предшколско образовање, Школска управа МП, одељење Нови Сад, Јужнобачки округ
51. Љубинка Митић, педагог, ОШ „Душан Радовић“, Клиса, Нови Сад
52. Зорица Калањаш, ромски асистент, ОШ „Душан Радовић“, Клиса, Нови Сад

IV. Листа скраћеница

ССС = Стратегија смањења сиромаштва

ППП = припремни предшколски програм

ПУ = предшколска установа

ПОВ = предшколско образовање и васпитање

PSIA = анализа утицаја јавних политика на сиромаштво и друштво (Poverty and Social Impact Analysis)

РЗС = Републички завод за статистику Србије

МПС = Министарство просвете Републике Србије

МЦР = Миленијумски циљеви развоја

НПА = Национални план акције за децу

EFA = Education for all (УНЕСКО програм)

MICS = Multiple Indicator Cluster Survey (преглед вишеструких показатеља)

REF = Roma Education Fund (Фонд за ромско образовање)

ЗУОВ = Завод за унапређивање образовања и васпитања

БДП= бруто друштвени производ

V. Примери добре праксе

Примери добре праксе (интегрални текст) (Норвешка, Финска, Чешка, Мађарска, Словенија)

Норвешка

Одговорност за развој, финансирање и организацију вртића за децу од завршетка породичног одмора до поласка у школу, под окриљем је Министарства за школство и истраживање. Постоје три основна организационо облика предшколског васпитања: програм предшколског васпитања у кући васпитача (*familiebarnehager*), вртићи (*barnehager*), који нуде полудневне или целодневне програме за децу стару **од 0 до 6 година**, као и отворени вртићи (*open barnehager*), у које родитељи своју децу доводе повремено а ту могу и да остану са децом.

Деца до прве године старости најчешће остају код куће с родитељима (у вртиће је уписано само 3% млађих од 1 године). У вртиће не иде 42% деце између прве и треће године старости. Они остају с родитељима или рођацима, или су заступљени неформални облици чувања. У један од програма предшколског васпитања уписано је 48% деце узраста од 1 до 3 године и 88% деце узраста од 3 до 6 година. **Укључивање четворогодишње деце у вртиће од 1998. до 2006. године порасло је са 74,5% на 91,8%**. Деца у први разред основне школе полазе са шест година.

У Норвешкој је **број деце и однос између броја деце и одраслих у одељењу** регулисан подзаконским актом. У одељењима до 3 године старости је од 7 до 9 деце на једног васпитача, ако деца у вртићу проводе више од 6 сати дневно. За одељења у која су уписана деца узраста од 3 до 6 година однос је од 14-18 деце на једног стручног радника. Исто тако, одређен је и број деце у програмима предшколског васпитања у кући васпитача, и то 5 деце старије од три године. Уколико је обезбеђен одговарајући простор и квалификовани стручни радници, у групу може бити укључено и до 10 деце. Ако је већина деце укључене у овај програм млађа од три године, дозвољен број деце у одељењу је мањи. Обавезан степен образованости стручних радника у вртићу је за васпитаче трогодишња висока стручна школа, а за помоћнике двогодишња стручна школа.

Деца с посебним потребама имају право на упис у програме вртића. Од укупног броја укључене деце у вртиће, 5,7% је деце с посебним потребама. У вртићима имају различите облике стручне помоћи. Посебна пажња намењена је укључивању деце која долазе из мање подстицајне социоекономске и/или културне средине – у вртићима у којима **је уписано више социјално угрожене** деце запослено је више стручних радника него у другим вртићима, а програм за ту децу уједно потпуно **финансира општина**. Вртићи у Норвешкој имају важну улогу у превенцији негативних социјално-економских фактора породичне средине детета.

Године 1996, Министарство за децу и породична питања (*Ministry of Children and Family Affairs*) припремило је национални курикулум за вртиће, назван *Framework Plan*, који је обновљен 2006. године. То је био један од првих курикулума у европском простору који се померио од до тада важећих углавном едукативно оријентисаних програма (стандарди знања по зору на школу, припрема за школу) ка холистичком концепту учења у предшколском периоду и разумевању дететовог развоја и учења у контексту социокултурних теорија. Курикулум је отвореног типа и вртићи могу да га прилагоде себи.

Курикулум укључује пет подручја, на којима се одвијају активности с децом и између деце: друштво, религија и етика; уметност (музика, плес, ликовно изражавање и обликовање, драма); језик, текстови и комуникација; природа, средина и технологија; физичке активности и здравље.

На појединим подручјима дефинисани су кључни циљеви дететовог развоја и учења. Садржај и метод рада одређује васпитачица у вртићу, односно у васпитној групи, узимајући у обзир и старост деце. Код метода рада је као црвена нит наглашена интеракција између деце; развој језичких и комуникацијских способности; одговарајуће разумевање дневних активности, односно дневне рутине; разумевање игре као контекста за дететов развој и учење.

У курикулуму постоји и део намењен етничкој групи Сами, нарочито њиховом језику и култури. Ти родитељи своју децу могу да упишу у норвешки вртић или у вртић за децу из те групе.

Финска

Вртић који је заједнички, дакле намењен деци од 0 до 6 година, под окриљем је Министарства за социјална питања и здравство. Појединачне општине су потпуно одговорне за имплементацију и вођење различитих облика програма вртића на свом подручју. Трајање појединачних програма вртића је различито и прилагођено је потребама родитеља. Уопштено говорећи, ради се о **три различита организацијска облика**: програм предшколског васпитања који се одвија у вртићу (*päiväkoti*), предшколско васпитање у кући васпитача и програм припреме за школу за децу узраста од 6 до 7 година. Програми вртића и предшколског васпитања у кући васпитача су целодневни (највише 12 сати) или полудневни и трају током целе године. Припрема за школу је полудневни програм који се изводи у просторима вртића или школе. Програм предшколског васпитања у кући васпитача представља део општинске мреже; бира га и њиме делимично управља општина, нпр. осигурава квалитет, одговарајућ простор и сл. У програме предшколског васпитања укључено је 27,5% деце узраста од 1 до 2 године и 43,9% деце узраста од 2 до 3 године; од тога је 54% укључено у програм предшколског васпитања у кући васпитача, а 46% у програм вртића. У програме предшколског васпитања укључено је 62,3% деце узраста од 3 до 4 године, 68,5% деце узраста од 4 до 5 година и 73% деце узраста од 5 до 6. Већина је укључених у целодневне програме. Укљученост деце узраста **од 6 до 7 година у програм припреме за школу је приближно 96%**, а 70% те деце је уједно укључено и у програм вртића. Укљученост четворогодишње деце у вртиће је од 1998. до 2006. године са 37,8% порасла на 48,5%.

За Финску је карактеристичан висок степен децентрализације регулисања предшколског васпитања, а закон уједно одређује и јасне прописе, нпр. по питању **образовања стручних радника** и односа броја деце и одраслих. Захтеван степен образовања за стручне раднике у вртићу је трогодишње или четворогодишње универзитетско образовање за васпитаче и трогодишња виша стручна школа за помоћнике васпитача. Захтеван степен образовања за васпитаче у програмима припреме за школу је трогодишње или четворогодишње универзитетско образовање, а за помоћнике васпитача трогодишња виша стручна школа. У вртићима су запослени социјални педагози као саветодавни радници. **Препоручен однос броја деце и одраслих у одељењу вртића је релативно низак, и то 4:1 за децу млађу од 3 године и 7:1 за децу старију од 3 године.** Препоручен однос за програм предшколског васпитања у кући васпитача је 4 детета у целодневном програму и 1 дете у полудневном програму на 1 одраслу особу. За полудневне програме намењене деци узраста од три до шест година важи однос 13 деце на једну одраслу особу. За **програм припреме за школу закон не одређује однос између броја деце и одраслих, већ величину одељења.** Ако се припрема за школу одвија у вртићу, важи однос који иначе важи за вртиће (за полудневни програм 1:13, за целодневни програм 1:7), а ако се одвија у оквиру школе, важи однос 1 васпитач на 13 деце узраста од 6 до 7 година.

За Финску је карактеристичан висок степен **интеграције деце с посебним потребама у вртиће**, јер службе за стручну помоћ овој деци нису организоване у одвојен систем. Од укупног броја деце укључене у један од програма предшколског васпитања, 7% је с посебним потребама. Од тога је 85% ове деце укључено у редовна одељења вртића, где им је пружена посебна стручна помоћ, а 15% је у посебним одељењима.

Курикулум као национални документ (*The Core Curriculum for Pre-school Education*) у финске вртиће је уведен 2000. године, а 2003. године су издате националне смернице за извођење курикулума. Национални курикулум, који је сачињен за децу узраста од 0 до 6 година, само је стручна основа за израду локалних курикулума, односно планова рада у појединачним одељењима вртића. У курикулуму се обрађују безбедност, васпитање и образовање; предшколско васпитање је такође сврстано у концепт животног образовања.

Слично као норвешки, и фински курикулумум следи тзв. нордијску традицију: између осталог, изузетно је наглашен социјални однос између деце и одраслих, комуникација, симболичко изражавање, игра и активности у природи, сарадња с родитељима. Тренутно је у процесу евалуације.

Чешка

Већина деце од 0 до 3 године је код куће или је облик чувања неформалан. Вртића за децу овог узраста има мало, и у њих је уписано **свега 0,5% деце до 3 године**. У њима су запослени васпитачи или помоћници васпитача, који морају имати трогодишњу средњу/стручну школу или четворогодишњу стручну школу. Организација вртића за децу до 3 године је под окриљем Министарства за здравље.

У вртиће за децу узраста од 3 до шест 6 година (*materska skola*) уписано је од 76% до 95% (у просеку 88%) деце. У вртиће могу да се упишу и деца узраста од 2 до 3 године, али проценат је низак. Укљученост четворогодишње деце у вртиће је од 1998. до 2006. године са 76,9% порасла на 86,5%. Вртић за децу узраста од 3 до 6 година је део образовног система и под окриљем је Министарства за просвету, омладину и спорт. Систем предшколског васпитања је децентрализован, па општине и вртићи имају доста стручне аутономије. Вртићи су дневно отворени осам или више сати. Захтеван **степен образовања за васпитаче у вртићу је четворогодишња средња или трогодишња висока стручна школа**. Препоручен **однос броја деце и одраслих по одељењу је 12:1**, што важи за већи део времена који деца проведу у вртићу. Највиши дозвољен број деце у одељењу је 28, а у одељењу најчешће има до 25 деце.

Деца с посебним потребама су све чешће интегрисана у редовни програм вртића, иако постоје и посебни вртићи за децу с посебним потребама, у која су још увек укључена и деца с мањим заостатком у развоју. Од све деце укључене у програм вртића (*materska skola*), 4,2% су деца с посебним потребама, а скоро половина (48,8%) деце с посебним потребама укључена је у посебне вртиће. Деца која долазе из социјално и културно мање подстицајне средине могу се годину дана пре поласка у вртић прикључити у посебно припремљен програм; воде га за то оспособљени стручни радници, који познају и карактеристике дететове породичне средине и/или културе.

До 2001. године, када је састављен **национални курикулум** (*Framework Programme for Pre-school Education*), за припрему програма, за избор метода рада и оцењивање активности били су одговорни директори/директорке вртића. Национални курикулум је основа за рад у вртићима за децу узраста од 3 до 6 година, односно за образовне вртиће. У њему су дефинисане основне вредности, општи и специфични циљеви предшколског васпитања у вртићу; концептуална полазишта курикулума се превасходно заснивају на ужој едукацијској усмерености (усредсређеност на сазнајни развој, рану писменост, математичку писменост, припремљеност за школу) и великој одређености, односно структурираности. За вртиће за децу до 3 година старости није израђен национални курикулум.

Мађарска

Одговорност за предшколско васпитање **подељена** је између два министарства, и то Министарства за омладину, породицу, социјална питања и једнаке могућности, које је одговорно за вртиће за децу од 0 до 3 године, и Министарства за просвету, које је одговорно за много већи систем вртића за децу узраста од 3 до 6 година. У Мађарској се, дакле, ради **о одвојеним вртићима** – *bölcsde* је вртић намењен деци до 3 године старости, а *óvoda* је вртић за децу узраста од 3 до 6 година. **Оба програма предшколског васпитања** одвијају се као целодневни програми. **Радно време вртића** најчешће је прилагођено потребама родитеља и може се разликовати од вртића до вртића. Последњих година почео је да важи и програм **предшколског васпитања код куће васпитача, који регулише држава**, што значи да се годишње проверава извођење курикулума, обавезно је поштовање националног курикулума за вртиће и запослени морају имати минимално обавезно образовање. У вртиће је уписано 0,2% деце узраста до 1 године; 4,3% деце узраста од 1 до 2 године; 14,2% деце узраста од 2 до 3 године; 85% деце узраста од 3 до 4 године; 91% деце узраста од 4 до 5 година **и 97% деце узраста од 5 до 6 година**. Укљученост 4-годишње деце у вртиће је од 1998. до 2006. године порасла са 88,3% на 92,8%. За децу узраста од пет до шест година **упис у вртић је обавезан годину дана пре поласка у школу**. Још увек није постигнут 100% удео укључености те деце у вртић, јер вртиће још увек ређе похађају деца из породица с ниским социјално-економским статусом и деца из ромских породица.

Захтеван **степен образовања за стручне раднике** у вртићима за децу до 3 године старости је трогодишња виша стручна школа. За васпитаче у вртићима намењеним деци узраста од 3 до 6 година захтевано је трогодишње универзитетско образовање, а за помоћника васпитача степен образованости није одређен. За програм предшколског васпитања у кући васпитача одређен је највећи број од 7 деце по одељењу, а однос броја

деце и одраслих по одељењу је 7:2. У вртићима намењеним деци до 3 године (*bölcsde*) највиши дозвољени број деце по одељењу је 12, а однос броја деце и одраслих је 12:2. За вртиће за децу узраста од три до шест година (*óvoda*) највиши дозвољен број деце по одељењу је 25, а захтеван однос броја деце и одраслих је 22:2. Однос није обавезан за све време трајања програма.

До почетка 90-их био је заступљен одвојен систем предшколског васпитања за **децу са посебним потребама** и она су ишла у посебне установе. Касније су деца са посебним потребама у процесу интеграције поступно инкорпорирана у вртиће (приближно трећину вртића похађају и деца са посебним потребама). Упркос томе, велики број деце са посебним потребама остаје код куће, без стручне помоћи.

Национални курикулум, односно педагошка начела, припремљена су за децу узраста од 3 до 6 година. Направљен је са циљем да помогне стручним радницима у вртићима да развију, односно саставе сопствене курикулуме. Од 2003. године, вртићи су обавезни да саставе **своје курикулуме**, у којима се уважавају локалне посебности и потребе и жеље родитеља. Посебан акценат стављен је на припрему деце за полазак у школу. За децу до 3 године старости није састављен национални курикулум. Одвијају се пилотски пројекти, чији резултати треба да покажу како што успешније и што раније укључити у вртиће ромску децу и децу из социјално, економско и културно мање подстицајних средина.

Словенија

Заједнички вртић, за децу од 1 до 6 година, под окриљем је Министарства за просвету и спорт. Јавне вртиће оснивају локалне заједнице, које их и суфинансирају. Вртићи се финансирају и од прилога родитеља (од 0 до 80% цене програма, зависно од породичних прихода) и из буџета локалне заједнице. Унутар заједничког вртића дефинисана су два старосна периода – у први спадају деца стара од 1 до 3 године, а у други деца између 3 и 6 година. **Програми вртића** су: целодневни (у њима деца бораве од 6 до 9 сати дневно), полудневни (трају од 4 до 6 сати дневно) или краћи (трају од 240 до 720 сати годишње). Програм предшколског васпитања може се изводити и у кући васпитача или помоћника васпитача. Сви програми су намењени деци од 1 до 6 година. Већина деце (98%) овог узраста похађа целодневни програм вртића. **Радно време вртића** је најчешће прилагођено потребама родитеља и може се разликовати од вртића до вртића.

У вртиће је школске 2006/07. године било уписано 64,8% све деце узраста од 1 до 6 година, и то 28,7% једногодишње деце, 53,1% двогодишње, 70,1% трогодишње, 81,8% четворогодишње, 86,3% петогодишње деце и 4,7% старе шест и више година. Укљученост четворогодишње деце у вртиће је од 1999. до 2006. године са 62,6% порасла на 79,3%. Деца у први разред основне школе полазе са шест година.

У Словенији је највиши дозвољен **број деце у одељењу и однос броја деце и стручних радника/радника** у одељењу одређен Законом о вртићима. У одељењима прве старосне групе може да буде највише 12 деце, а васпитачица и помоћница васпитачице раде у одељењу заједно шест сати; у одељењима друге старосне групе могу да буду највише 22 детета, а васпитачица и помоћница васпитачице раде заједно у одељењу четири сата. Подзаконски акт допушта флексибилност по питању највећег броја деце по одељењу, и дозвољава највише 14 деце до 3 године, односно највише 24 детета узраста од 3 до 6 година.

Законом о вртићима прописано је да **васпитачица мора да има високошколску стручну спрему** за подручје предшколског васпитања или високошколско образовање одговарајућег смера и положен образовни, односно студијски програм за усавршавање у области предшколског васпитања. Помоћница васпитачице мора да има средњу стручну спрему на подручју предшколског васпитања или завршен четврти разред гимназије и положен стручни курс за рад с предшколском децом. Закон исто тако захтева да једнако образоване васпитачице и помоћнице васпитачице раде са свом децом у вртићу, без обзира на то да ли се ради о првој или другој старосној групи. У вртићима је запослено и 108 саветодавних радника (психолога, педагога).

У Словенији је од 1996. године законски одређено усмеравање **деце с посебним потребама** у програме вртића. Од све деце узраста од 1 до 6 година уписаних у вртиће, 1,3% су деца са посебним потребама, која су укључена у програм с прилагођеним извођењем и са додатном стручном помоћи у оквиру редовних одељења или у одељења с прилагођеним програмом (развојна одељења).

У неким срединама ромска деца похађају редовне групе у вртићима, а у другим срединама (у Прекомурју) ромска деца иду у ромски вртић, где је запослена васпитачица која говори и ромски језик. Статистичких података о броју ромске деце у вртићима нема.

Курикулум за вртиће је национални документ, који је 1999. године одредио Стручни савет РС за опште образовање. У њему су дефинисани глобални циљеви, начела и циљеви на појединачним подручјима делатно-

сти у вртићима за децу узраста од 1 до 6 година. Основа за припрему курикулума је слична као у скандинавским државама, тј. заснива се на разумевању дететовог развоја и учења у контексту социокултурних теорија. **Подручја делатности у курикулуму су:** моторика, језик, уметност (ликовне и вајарске активности; музичке, плесне, драмске активности, аудио-видео медијске активности), природа, друштво и математика. Посебно је наглашена и улога одраслих у остваривању циљева. Курикулум за вртиће је подлога на основу које стручни радници у вртићу сами припремају курикулум извођења.

Као прилог курикулума припремљене су смернице за прилагођено извођење курикулума с додатном стручном помоћи и прилагођен курикулум; смернице за предшколско васпитање на језички и етнички мешаним подручјима и концепт рада за ромску децу у вртићу.

На националном нивоу израђени су **и показатељи квалитета** предшколског васпитања у вртићима и помоћна средства за самооцењивање и спољашње оцењивање квалитета.

Закључак

Представљени примери добре праксе показују да се предшколско васпитање у вртићима у европским државама разликује, и то како по питању системских, тако и по питању садржинских решења. Углавном се ради о два начина организације предшколског васпитања у вртићу, и то за:

– заједничке вртиће за децу од завршетка породилског боловања до поласка у школу, која су под окриљем једног министарства (Финска, Норвешка, Словенија),

– одвојене вртиће за децу до 3 године и за децу од 3 године до поласка у школу, која су под окриљем два различита министарства (Чешка, Мађарска).

Заједнички, односно одвојени вртићи разликују се и по структурним условима и курикуларним решењима. У заједничким вртићима, који се, концептуално гледано, у већој мери заснивају на савременим социокултурним теоријама о дечијем развоју и учењу и сврставају се у концепте животног образовања, и за млађу и за старију предшколску децу осигурани су примерени услови: одговарајући број деце у одељењу; адекватан однос одрасли/деца по одељењу; једнака образованост стручних радника, који омогућавају квалитетан рад. Вртићи раде на основу заједничког курикулума (национални документ) за децу од 1 до 6-7 година; у њему су по правилу диференцирани циљеви за појединачна старосна одељења и описани примери метода и приступа раду, који су примеренији за млађу или старију предшколску децу. Сва деца учествују у активностима свих подручја која одређује курикулум. У свим старосним одељењима процењује се колико су остварени циљеви.

У државама које имају одвојене вртиће, вртићи за децу узраста од 1 до 3 године су пре свега установе за чување деце (јасле), у којима су лошији услови рада, односно показатељи квалитета (ниже образовање стручних радница у вртићу; нерегулисан однос броја одраслих и деце по одељењима, велики број деце по одељењима); за овај узраст није припремљен курикулум, односно садржинска основа за извођење предшколског васпитања; нису укључени у евалуацију. Вртићи за децу од 3 године до поласка у школу, уже су едукацијски усмерени и углавном им је сврха припремити децу за полазак у школу, односно развити способности и спретности које су важне за успешан почетак образовања.

Све државе, иако њихова решења нису подједнака, посебно се баве укључивањем деце с посебним потребама у вртиће (пре свега интеграцијом те деце, ако је она стручно утемељена), деце из мање подстицајних социјалних, економских и културних средина, ромске деце; посебна пажња поклања се и деци етничких група. Могућност за смањење неједнакости проузроковане социјалном депривацијом већа је у случајевима раног укључивања у програме вртића (у узрасту од две до три године старости). За структурисање њиховог хабитуса је од великог значаја да деца више година учествују у програмима вртића с диференцираним циљевима и начином рада.

Јасно је изражен и став да је вртићима потребан национални курикуларни документ као основа за извођење делатности у вртићима (државе које имају одвојене вртиће још увек немају курикуларни документ за вртиће за млађу децу); уједно су курикуларни документи, који се по питању концептуалних полазишта разликују, увек отворенији и само делимично структурисани.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

373.2(497.11)
316.344.23-053.4(497.11)

ПЕШИКАН, Ана 1955-

Образовањем против сиромаштва : анализа
утицаја увођења припремног предшколског
програма у Србији / Ана Пешикан, Иван Ивић. –
Београд : Министарство просвете Републике
Србије, Тим потпредседника Владе за
имплементацију Стратегије за смањење
сиромаштва, 2009 (Београд : Стандард 2). – 50
стр. : табеле ; 24 цм

Тираж 500. – Напомене и библиографске
референце уз текст. – Библиографија: стр.
41-42.

ISBN 978-86-7452-031-4

1. Ивић, Иван, 1935 - [аутор]

а) Предшколско образовање – Сиромашна деца
- Србија

COBISS.SR-ID 156211724

Министарство просвете

Немањина 22–26

11000 Београд, Србија

тел: 011/3613-734

факс: 011/3616-491

kabinet@mp.gov.rs

www.mps.gov.rs

Тим потпредседника Владе
за имплементацију Стратегије
за смањење сиромаштва

Влада Републике Србије

Палата Србије, канцеларија 115

11 070 Београд, Србија

тел: 011/311 46 05, 311 74 98

факс: 011/213 97 54

prs.ifp@gov.rs

www.prsp.gov.rs

www.srbija.gov.rs